

Sušak u prvim godinama Prvog svjetskog rata (1914.-1915.)

Krpan, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:365209>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

**SUŠAK U PRVIM GODINAMA
PRVOGA SVJETSKOG RATA (1914-1915)**

Domagoj Krpan

Rijeka, 11.09.2017.

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci

DIPLOMSKI RAD
SUŠAK U PRVIM GODINAMA
PRVOGA SVJETSKOG RATA (1914-1915)

Mentor: dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Student: Domagoj Krpan

Studij: Dvopredmetni diplomski studij povijesti i filozofije – nastavnički smjer

Rijeka,

11.09.2017.

SADRŽAJ:

Sadržaj	0
Uvod	1
I. Povijesni pregled	2
1.1. Stanje u Europi i Hrvatskoj na početku 20. st. i tijekom Prvoga svjetskog rata	5
II. Stanje na Sušaku od početka rata do kraja 1915.	7
2.1. Novčani izdaci za ratne potrebe i mobilizacija	7
2.2. Briga o stanovništvu	11
2.3. Gospodarske i financijske prilike	21
2.3.1. Proračun općine Sušak	28
2.4. Društvene prilike	30
2.5. Školske prilike	35
2.6. Borba za bolje sutra	40
Zaključak	42
Literatura	43

Uvod

Sušak. Kada se ova riječ danas izgovori ljudi najčešće pomisle na dio grada Rijeke. Ako malo poznaju povijest Rijeke onda će znati da je to bilo nekada neovisno mjesto koje se sredinom 20. stoljeća spojilo s Rijekom u jednu urbanu cjelinu. U povijesnim udžbenicima se Sušak u najboljem slučaju spomene kao usputna fusnota, a glavni predmet zanimanja je grad Rijeka. Borba Hrvata za povratak Rijeke svojoj matičnoj zemlji imala je za posljedicu smanjenje interesa za Sušak, njegove građane, te njihove životne prilike. Zato je predmet ovog diplomskog rada istraživanja stanja u općini Sušak na početku 20. stoljeća, točnije uoči Prvoga svjetskog rata, u njegovoj prvoj godini pa do kraja 1915. godine. U radu će se pokazati kakvo je bilo sveukupno stanje na Sušaku u ovom vremenskom periodu te kako se sama općina nosila s ratnom situacijom. Usporediti će se u nekim segmentima sa stanjem u Rijeci te vidjeti kakvo je bilo stajalište Austro-Ugarske monarhije, točnije njezina ugarskog dijela, prema Rijeci i Sušaku. Ispitati će se načini na koje je općinsko poglavarstvo htjelo poboljšati položaj svoje općine te će se procijeniti koliko je to bilo uspješno.

Za predstavljanje povijesnog okvira stanja u Europi i Hrvatskoj korištena je *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe I. dio* čiji je autor Darko Dukovski. Za prikaz povijesnog razvoja Sušaka do 1914. godine korištena je *Povijest grada Sušaka* autora Andrije Račkog i *Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada* autora Željka Bartulovića te knjiga *Povijest Rijeke skupine autora*. Primarna literatura je korištena za istraživanje vremenskog razdoblja koje je obuhvaćeno ovim diplomskim radom. No, korišteni su i zapisi sa općinskih sjednica kako bi se prvenstveno upoznali s političkim stanjem na Sušaku te načinima kojima je lokalna vlast pokušavala utjecati, molbama na više instance, na poboljšanje životnih uvjeta u samoj općini. Novinski članci su korišteni u svrhu istraživanja svakodnevnog života na Sušaku pošto je *Riečki novi list* bio dnevna tiskovina. U njima se mogu pronaći zanimljivi podaci o svakodnevnim prilikama na Sušaku te kakvo je bilo raspoloženje stanovnika općine. Ujedno se moglo vidjeti na koje načine su novine pozivale na zaštitu hrvatske nacionalne svijesti te njihova vizija budućnosti Sušaka.

I. Povijesni pregled

Kada bi se usredotočili samo na proučavanje naselja Sušak onda bi povijesni pregled bio prilično kratak. Naime, Sušak se pod ovim imenom prvi put spominje u prvoj polovici 18. stoljeća, ali da bi se mogao razumjeti nastanak Sušaka i njegova važnost potrebno se vratiti mnogo stoljeća unatrag. Ujedno se treba pogledati i desna obala Rječine pošto je sam grad Rijeka također utjecao na razvoj Sušaka. Na području ušća Rječine u more se najprije razvila Tarsatika. Prvi stanovnici mjesta su bili Liburni, ali su se u 2. stoljeću prije Krista stavili pod zaštitu Rima.¹ U sastavu rimske države, najprije republike te potom carstva, naselje ostaje sve do 5. stoljeća. Seoba naroda je dovela do provale Gota koji su zagospodarili ovim krajem oko 480. godine pa sve do 535/536. godine kada ih pobjeđuje bizantski car Justinijan.² Sljedećih nekoliko stoljeća su bila prilično turbulentna i dovela su do razaranja Tarsatike te ovo područje na kraju potpada pod vlast hrvatske države. Nažalost to razdoblje će biti, za mnoga stoljeća, posljednji put da su se lijeva i desna obala Rječine našle u istoj državi.

U drugoj polovici 11. ili prvoj polovici 12. stoljeća lijeva obala ostaje u sastavu hrvatskog, odnosno hrvatsko-ugarskog, kraljevstva dok se desna obala dolazi pod vlast plemićke obitelji Devinskih te na kraju u sastav Svetog Rimskog Carstva Njemačkog Naroda.³ Na lijevoj obali nastaje Trsat, a na desnoj Rijeka. Unatoč tome što su naselja smještena u različitim državama stanovništvo je i dalje slavensko, hrvatsko. Postupno će se u Rijeci javiti romanizacija stanovništva koja je povezana s time da se Rijeka razvila kao trgovačko-lučki grad te zbog veza s Apeninskim poluotokom došlo je do prihvaćanja talijanskog jezika kao sredstva poslovne komunikacije. Društvena elita Rijeke je postupno prihvatila romanizaciju, ali je običan puk i dalje ostao hrvatski. Na drugoj obali je hrvatski identitet bio još više izražen. Tako se Trsat prvi put spominje u Vinodolskom zakoniku iz 1288. godine kao jedan od potpisnika tog dokumenta. Na sastanku u Novome su iz Trsata bili prisutni župnik Vazmina, satnik Nedrag te suci Dominik i Vika.⁴ Dokument je pisan na hrvatskom jeziku i glagoljičnom pismu što samo potvrđuje nacionalni sastav stanovništva. Ponovno ujedinjenje pod istim vladarom se događa nakon izbora u Cetingradu 1527. godine na kojem je za hrvatskog kralja izabran Ferdinand Habsburški. Jačanje Rijeke se događa u 18. stoljeću kada car Karlo VI. proglašava slobodnu plovidbu Jadranskim morem 2. lipnja 1717.

¹ Povijest Rijeke, Rijeka, 1988., str. 49.

² Bartulović, Željko, Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada, Rijeka, 2004., str. 9.

³ Isto, str. 9.

⁴ Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, Rijeka, 1990, str. 25.

godine.⁵ Gradi se i cesta Karolina koja je trebala ojačati trgovačke veze obale i unutrašnjosti. Daljnji korak u razvoju ovoga kraja je trebala biti Severinska županija kojom su obje obale Rječine ujedinjene u istu administrativnu jedinicu nakon otprilike osam stoljeća. Županija nije bila dugog vijeka, osnovana po nalogu Marije Terezije 1776. i ukinuta po nalogu njezina sina Josipa II. 1785., pa ponovno dolazi do razdvajanja.⁶ Početkom 19. stoljeća Napoleonski ratovi su priključili ovo područje u Ilirske provincije koje kao i Severinska županija nisu bile dugoga vijeka, ali su označile početak sukoba između Hrvatske i Ugarske za Rijeku.

Riječka vladajuća klasa traži povezivanje s Ugarskom, a ne s Hrvatskom. Razlog za takav odabir je gospodarske prirode i želja za jačanjem vlastite moći. Tako je Rijeka postala „po etničkom temelju hrvatska, po oslonjenosti na kapital i političke odnose mađarska, a po jeziku u javnoj uporabi i kulturološkim obilježjima talijanska.“⁷ Unatoč nastojanjima hrvatske strane da Rijeka ostane u sastavu Hrvatske, ugarska strana pomoću „Riječke krpice“ stvara od Rijeke corpus separatum dok lijeva obala Rječine ostaje u sastavu Hrvatske. Naime tijekom sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine u članku 66 spominje se riječko područje, ali njegovo konačno rješenje se odgađa.⁸ Ugarska strana je naknadno prelijepila dodatak na taj članak kojim je riješeno pitanje Rijeke na hrvatsku štetu, dakle prijevarom je Hrvatska ostala bez Rijeke. Stoga se Hrvatska mogla samo posvetiti uređenju odnosa na području Bakarskog municipija. Bakarski municipij je nastao 13. svibnja 1778. godine kada je Marija Terezija proglasila Bakar slobodnom lukom te mu dodijelivši prostor od Trsata do Šmrike, koja je od Sušaka udaljena otprilike 20 km jugoistočno.⁹ Način vladanja i upravljanja municipijem je bio zastario i sasvim beskoristan u drugoj polovici 19. stoljeća. Okolna mjesta su krenula tražiti „divorcon“ od Bakra jer im je bilo dosta tzv. bakarske pravice.¹⁰ Problem je bio u tome što je sva moć odlučivanja bila koncentrirana u rukama bakarskih patricija koji su se vodili svojim partikularnim interesima i tako kočili razvoj ostalih mjesta. „Razvod“ se dogodio 18. svibnja 1874. godine. kada je vlada provela odluku izglasanu mjesec dana ranije u Saboru i potvrđenom od strane vladara.¹¹ Nastaju upravne općine Draga, Kostrena, Trsat i Podvežica. Sušak se našao u sastavu Trsata zato što su se u odlukama političari još uvijek vodili povijesnim nasljeđem koje je nalagalo da Trsat dobije primat jer je imao dugu povijest postojanja. Ovakav odnos snaga neće dugo potrajati pošto 1876. godine se Draga i obje

⁵ Bartulović, Željko, Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada, Rijeka, 2004, str. 15.

⁶ Isto, str. 17.

⁷ Povijest Rijeke, Rijeka, 1988, str. 214.

⁸ Isto, str. 215.

⁹ Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, Rijeka, 1990, str. 47.-48.

¹⁰ Isto, str. 51.

¹¹ Bartulović, Željko, Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada, Rijeka, 2004, str. 24.

Kostrene (Sv. Lucija i Sv. Barbara) priključuju Trsatu koji svoje središte premješta godinu dana kasnije na Sušak i tako se sušačka općina prostirala od lijeve obale Rječine do Bakra.¹² Za prvog trsatskog načelnika, 1875. godine, je izabran Marijan Derenčin koji se proslavio zalaganjem u Saboru da dođe do „razvoda“ od Bakra.¹³ Godinu dana kasnije za gradonačelnika je izabran Stanko Lukanović koji je poduzeo konkretne korake za razvoj Sušaka.¹⁴ Izgrađen je prvi vodovod i poticano je obrazovanje mladih koji nisu pokazivali interes za školovanje pa je jedva 1875. godine skupljena 32 učenika. Pobudivan je hrvatski duh te je tako načelnik prosvjedovao prilikom posjeta prestolonasljednika Rudolfa Sušaku jer su u njegovoj pratnji bili riječki guverner i riječki načelnik. Nakon Lukanovića načelnikom postaje Hinko Bačić 1887. godine i koji se na toj funkciji zadržao 20 godina i doveo do potpune preobrazbe Sušaka.¹⁵ U to je vrijeme bio sagrađen Bulevard (danas Bulevar oslobođenja), groblje, otvorena je nova školska zgrada na Sušaku i Sv. Barbari te gimnazijska zgrada, željeznički tunel, uređena je Brajdica te Delta, uvedena je u upotrebu plinska rasvjeta te je uređena cesta za Žurkovo i Bakar. Nakon Bačićeve uprave na vlasti su još bili Đuro Rački, Andrija Sablić, Franjo Domazetović, Ante Sablić i Andrija Knez.¹⁶ Općina Sušak u cijelom ovom razdoblju bilježi veliki porast stanovništva. Taj porast nije toliko vezan u prirodni prirast koliko je vezan uz gospodarski razvoj Rijeke pa se ljudi doseljavaju u potrazi za poslom. Najveći broj doseljenih je hrvatskog podrijetla, uz nešto stranca, koja naseljava Sušak zbog nižih životnih troškova u odnosu na Rijeku, ali zato je većina svaki dan odlazila u Rijeku na posao. Ako usporedimo broj stanovnika Trsata i Sušaka lako možemo vidjeti o kojoj razlici se radi. Trsat je 1851. godine brojio 634 stanovnika dok je u odnosu na njega Sušak imao 47, a pedeset godina kasnije, 1900. godine Trsat broji 956 dok Sušak ima 4 504 stanovnika, te 1910. godine Trsat ima 1 295 u odnosu na Sušak koji ima 5 315.¹⁷

Gospodarstvo Sušaka se ne može mjeriti s Rijekom, ali to ne znači da nije imalo svoj ekonomski razvoj. Rački navodi šest velikih i mnoštvo malih industrijskih grana: tvornica papira, mlin Žakalj, talionica olova (Plumbum), brodogradilišta od kojih je zadnje zatvoreno 1889. godine, i tvornica koža; dok od malih tvrtki izdvaja tvornicu likera i pecaru¹⁸ žestokog pića, kratkotrajnu tvornicu sapuna i tvornicu tijesta.¹⁹ Trgovina i promet su uvelike ovisili o

¹² Isto, str. 24.

¹³ Isto, str. 24.

¹⁴ Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, Rijeka, 1990, str. 53.

¹⁵ Isto, str. 54.

¹⁶ Isto, str. 54.

¹⁷ Isto, str. 55.

¹⁸ Pecara je mjesto gdje se peče i proizvodi žestoko alkoholno piće, najčešće rakija.

¹⁹ Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, Rijeka, 1990, str. 279.-287.

Rijeci. Ugarska vlada se brinula da Sušak ne dobije željezničku stanicu jer bi to moglo ugroziti položaj Rijeke. Mjesta poput Zlobina, Meje i drugih su dobili stanice, ali Sušak će je tek dobiti nakon Prvoga svjetskog rata.²⁰ Zbog skućenog prostora *corpusa separatuma* Mađari pokušavaju protupravno prisvojiti Deltu i luku Baroš koju su dali podignuti između 1890. i 1894. godine. Nakon dugotrajnih borbi riječka gradska vlast je morala priznati da su ove dvije jedinice dijelovi hrvatskog teritorija.²¹ Na Sušaku je osnovana 1896., zahvaljujući kapitalu domaćih ljudi, i banka i štediona za Primorje.²² Svi ovi gospodarski subjekti dokazuju kako se unatoč skromnom kapitalu pokušalo postići što bolji razvoj Sušaka i pokazati nezavisnost od Rijeke, ma kako ona mala bila.

1.1. Stanje u Europi i Hrvatskoj na početku 20. st. i tijekom Prvoga svjetskog rata

Europa se na početku 20. st. našla u složenoj situaciji. Države su međusobno bile ispresijecane raznim savezima i interesima koji više nisu mogli biti riješeni mirnim putem te se čekao trenutak kada će se nagomilani antagonizmi riješiti ratom. U prvom svjetskom ratu je došlo do sukoba između sila Antante, koje su predvodile Velika Britanija, Francuska i Rusija, te Centralnih sila koje su predvodile Njemačka i Austro-Ugarska. Sve velike države su u ratu vidjele sredstvo jačanja svoje gospodarske moći bilo na način izravnog pripojenja nekoga područja ili na način stavljanja toga područja u svoju interesnu sferu.²³

Austro-Ugarska monarhija, unutar koje su se nalazile hrvatske zemlje, je 20. st. dočekala u teškoj krizi. Nacionalni zahtjevi brojnih naroda u Monarhiji su izazivali česte političke krize i pad vlada. Nijemci u austrijskom i Mađari u ugarskom dijelu Monarhije su se trudili blokirati jačanje svih ostalih naroda tako da su provodili germanizaciju i mađarizaciju. U austrijskom dijelu države su provedeni određeni reformski naponi koji su za cilj imali rješenje češkog pitanja.²⁴ U mađarskom dijelu stanje je bilo još i gore. Izuzev Hrvatske, s kojom je 1868. sklopljena nagodba, svi drugi narodi su bili podvrgnuti snažnoj mađarizaciji. Ista je politika bila namijenjena Hrvatskoj koja je ipak imala određeni pravni okvir na temelju kojega se mogla oduprijeti mađarskim zahtjevima. Na poticaj Frane Supila i Ante Trumbića došlo je do suradnje između Hrvata i Srba te potpisivanja Riječke i Zadarske rezolucije s

²⁰ Isto, str. 288.

²¹ Bartulović, Željko, Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada, Rijeka, 2004, str. 34.-36.

²² Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, Rijeka, 1990, str. 292.

²³ Za više informacija pogledati Darko Dukovski: Povijest Srednje i Jugostočne Europe 19. i 20. stoljeća, I. dio.

²⁴ Darko Dukovski: Povijest Srednje i Jugostočne Europe 19. i 20. stoljeća I. dio, Zagreb, 2005, str. 211.

kojom se krenuo u politiku novoga „kursa“.²⁵ Ova koncepcija je dovela do osnivanja Hrvatsko-srpske koalicije koja je bila za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jednu političku cjelinu te gospodarski razvoj.

Ako se pogledaju društvene i gospodarske prilike u ovome razdoblju vidljivo je da su hrvatske zemlje zaostajale za europskim prosjekom. Za austrijske i ugarske gospodarske krugove one su bile samo korisne kao mjesto iz kojeg se nabavljaju sirovine i tržište gotovih proizvoda. Hrvatska je i dalje bila pretežito poljoprivredna država. Rat je još više pogoršao gospodarsku sliku ovih krajeva, jer osim gubitka radne snage – što zbog pogibelji, što zbog invaliditeta, došlo je i do siromaštva, gladi i propasti poljoprivrede i industrije.

²⁵ Isto, str. 219.

II. Stanje na Sušaku od početka rata do kraja 1915. godine

Sušak je Prvi svjetski rat dočekaao prividno mirnim životom. Prvi svjetski rat, kao i što mu ime kaže, nije bio lokalnog karaktera pa samim time se mogu naći sličnosti prilika na Sušaku s drugim krajevima, ali istovremeno postoje i određene posebnosti koje su karakteristične za ovu primorsku općinu. Sličnosti s drugim krajevima se mogu očitati u mobilizaciji muškaraca, emigraciji određenih ličnosti (poput F. Supila), slabljenju gospodarskih djelatnosti zbog ratnih prilika. Akvizicija stoke i živežnih namjernica je stvorili opasnost od pojave gladi i bolesti. Smanjenje dostupnosti životnih potrepština je dovelo do rasta cijena pa se pučanstvo našlo u teškom položaju. Pošto se Sušak smjestio uz more, za razliku od mjesta u unutrašnjosti, morao je poštivati i posebni vojni režim vezan za ratno stanje na moru jer se od početka rata našao na svojevrsnoj prvoj crti bojišnice. Postojala je trajna opasnost da Antantini ratni brodovi bombardiraju grad, a ta se opasnost povećala ulaskom Kraljevine Italije u rat. Ipak, postoji jedna posebnost Sušaka koja ga izdvaja od drugih mjesta toga vremena. Njegov prvi susjed je grad Rijeka koja, iako se s njime nalazi u istoj državi ima svoju posebnost pa se u ratu u nekim stvarima činilo kao da se radi o neprijateljskoj zemlji. Način na koji je uređen odnos Budimpešte prema Rijeci i odnos prema Sušaku je zapravo omogućavao Rijeci da primjenjuje svoja pravila igre na štetu Sušačana. Unatoč svim ratnim nedaćama političko vodstvo grada se trudilo da pomogne, najbolje što je moglo, svim ugroženim građanima.

2. 1. Novčani izdaci za ratne potrebe i mobilizacija

Na samom početku rata, od kolovoza 1914. godine, već je bilo vidljivo kako Općinsko zastupstvo u Sušaku poduzima korake kojima bi pomogla obiteljima mobiliziranih osoba. Tako se donosi odluka o novčanoj pomoći obiteljima i to na sljedeći način: roditelji vojnika dobivaju dnevno 60 filira²⁶ dok u slučaju da je vojnik oženjen onda taj iznos pripada supruzi, a ako vojnik ima djecu do 15 godina starosti onda se svakom djetetu isplaćuje 30 filira dnevno.²⁷ Nadalje, uplaćeno je 1 000 kruna u županijsku blagajnu za pomoć vojničkim obiteljima te je osnovan odbor za pomoć obiteljima mobiliziranih vojnika. Osigurana je

²⁶ Službeno platežno sredstvo u Austro-Ugarskoj monarhiji je bila kruna. Jedna kruna se dijelila u 100 filira.

²⁷ Arhivsku građu navodim na sljedeći način: broj fonda, broj knjige u fondu, datum održavanja sjednice, redni broj točke. HR DARI – 542, 174, 11. kolovoza 1914, t.1.

pomoć obitelji pomoćnika općinskog živodera²⁸ koji je bio mobiliziran.²⁹ Poslan je poziv stanovništvu da pošalju, ako imaju viška, krznenih kaputa u Budimpeštu pošto dolazi zima.³⁰ Ova obavijest iako kratka može posvjedočiti kako ugarski dio Monarhije nije predvidio dugotrajni rat jer se već prve godine rata moraju obraćati stanovništvu za pomoć oko opremanja vojnika. Očekivanja su išla u smjeru da će rat biti kratak te da su uzeti u vojsku samo oni muškarci koji su to zakonski obavezni, no već krajem 1914. godine je postalo jasno da će se rat odužiti te da je zbog velikih gubitaka potrebno posegnuti za drugačijim mjerama. Stroge liječničke kontrole koje su se provodile u mirnodopsko vrijeme odjednom nisu više bile važee. Ono što se smatralo vojnom nesposobnošću nije više predstavljalo teret jer su potrebe za novim snagama nadilazile birokratska ograničenja koja su bila nametnuta starim regulativama. Praktično su svi koji su mogli podnesti vojnički marš i juriš postali prihvatljivi za rat. Istovremeno su se na Sušaku morali vojsci prijaviti svi oni rođeni između 1878. i 1890. godine, a koji su ranije bili proglašeni nesposobnim za vojsku.³¹ U siječnju 1915. godine ova odredba se protegnula i na one rođene do uključivo 1896. godine.³² Zbog očitih potreba popunjavanja vojnih postrojbi vojska je odlučila oslabiti propise pa u vojsku se primaju i oni koji je inače ne bi mogli služiti. U svibnju 1915. godine se poslao poziv svima rođenim između 1865. i 1897. godine da se prijave za ponovni pregled.³³ Mobilizacija se krenula provoditi za sve muškarce u dobi od 18 do 50 godina.

Sredinom studenog 1914. godine se pozivaju svi stanovnici države da kupe ratne obveznice. Mjesta gdje se moglo upisati za kupovinu su bila sljedeća: Podružnica Austro-ugarske banke, Prva hrvatska štedionica, podružnica Obće Ugarske Kreditne Banke, Gradska štedionica, Riečka Pučka Banka, Riečka komercijalna Banka, Riečka Banka, kraljevski ugarski poštanski i brzojavni ured na Rieci i Banka i Štedionica za Primorje.³⁴ Općina kupuje 10.000 kruna ratnih obveznica s time da dodatnih 200 kruna kupuje školska zaklada Trsat-Sušak.³⁵ U veljači 1915. godine se općina suočava s ozbiljnim problemom mobilizacije pošto je upravitelj općinske blagajne i posljednji kompetentni računovođa, Andro Knez, primio poziv u vojsku. Skupština zato šalje molbu višim instancama da se Knez oslobodi mobilizacije pošto on mora voditi računa o općinskom proračunu koji se kreće između

²⁸ Osoba koja je zadužena za hvatanje i odstranjivanje životinja.

²⁹ HR DARI – 542, 174, 15. rujna 1914, t.4.

³⁰ *Riečki novi list*, br. 257 (8).

³¹ Isto, br. 258 (8).

³² Isto, br. 23 (9).

³³ Isto, br. 126 (9).

³⁴ Isto, br. 278 (8).

³⁵ HR DARI – 542, 174, 20. studenoga 1914, t.1.

300.000 i 400.000 kruna, brine se o 240.000 kruna naplate poreza te podjeli državnih potpora za obitelji u iznosu od 30.000 kruna.³⁶ Pozivi za mobilizaciju koji još pred par mjeseci nisu brinuli općinu su postali problematični jer su prijetili njezinom funkcioniranju. Broj zaposlenika je pao, a ako bi se oduzeli i ovi preostali pitanje je kako bi se ti redovi popunili. Promotri li se položaj Andre Kneza iz kuta vojne terminologije, njegova mobilizacija mogla je uzrokovati više štete nego koristi za Sušak. Naime, na njega bi se trebalo gledati kao na časnika, a ne kao na vojnika. Ukoliko bi on prestao obavljati svoje općinske dužnosti zbog vojničkih dužnosti, osoba koja bi ga zamijenila na poziciji ubrzo bi se našla u praktičnim poteškoćama. Novi općinski blagajnik morao bi se ispočetka upoznati sa stanjem na terenu, svim financijskim knjigama, a također bi i sporije reagirao u slučaju nepredvidljivih situacija na terenu. Stoga je zadržavanje Andre Kneza kao općinskog blagajnika bilo daleko praktičnije od njegove odsutnosti zbog potreba bojišnice. Osim borbe za očuvanje kompetentnih osoba od mobilizacije, općina se i financijski pobrinula da se činovnicima i namještenicima poboljšaju životni uvjeti pošto je došlo do poskupljenja brojnih proizvoda kao posljedice ratnog stanja. Tako su svi činovnici i namještenici od 1. lipnja 1915. godine dobili povišenje plaće od 10%.³⁷ Općina je kupila još 2.000 kruna ratnih obveznica. Izašlo se u susret radniku za održavanje čistoće Sušaka pa mu je isplata plaće podignuta s 13 na 15 kruna, iako je on molio da isplata bude 16 kruna. Razlog zašto je tražio povećanje plaće leži u činjenici što on posao obavlja konjem koji vuče kola, a cijene konjske hrane su porasle. Bio je propisan i ratni porez koji je općina morala skupljati u ime države.³⁸ Građani koji su imali preko 20.000 kruna godišnje zarade su morali do 31. ožujka 1915. godine to prijaviti općini da im se može izračunati visina poreza. Ratni zajmovi nisu bili propisani odmah na početku rata pošto se vjerovalo da rat neće trajati dugo, ali kako se primakla 1915. godina postalo je odjednom potrebno namaknuti nova sredstva da bi se ratni stroj održao. Najprije se pozivalo na kupovinu ratnih obveznica kako smo već naveli, ciljajući na patriotsku dužnost svakog građanina, ali se to ubrzo promijenilo te se krenuo propisivati porez kojim se trebalo osigurati konstantno punjenje blagajne. Logika je prilično jednostavna. Ako se rat oduži porezni obveznik će uvijek plaćati potrebiti iznos dok onaj koji kupuje obveznice kasnije može odustati od kupovine novih jer mu novac treba za druge svrhe, poput nabavke namjernica. Dakle, bolje porezno opterećenje koje zahvaća mali broj ljudi i donosi sigurnu zaradu, nego ratne obveznice koje se odnose na sve, ali ne osiguravaju uvijek konstantnu zaradu.

³⁶ HR DARI – 542, 174, 11. veljače 1915, t.6.

³⁷ HR DARI – 542, 174, 6. svibnja 1915, t.9.

³⁸ *Riečki novi list*, br. 68 (9).

Općina je također u rujnu 1915. godine poduzimala korake prema zaštiti obitelji pomoraca koji su internirani u stranim zemljama. Sušak je kao primorski grad imao, kao i brojni drugi primorski gradovi, određeni udio stanovništva koje je vezano uz pomorstvo. Tako su brojni Sušačani našli mornarske poslove na brodovima koji su plovili na međunarodnim linijama. Nakon početka rata u državama članicama Antante su ti mornari uhićeni i internirani jer su službeno dolazili iz države koja je bila u ratu s tom državom. Tako su stvoreni problemi egzistencijalne prirode za njihove obitelji. S ovakvim problemima se nisu susretali samo mornari nego i drugi stanovnici Austro-Ugarske koji su našli posao izvan domovine. Stoga Općina moli Kraljevsku zemaljsku vladu da izjednači ove obitelji s obiteljima vojnika koji su poslani na frontu tako što će im isplaćivati jednaku novčanu pomoć. U svome dopisu Vladi oni navode dva slučaja internacije u stranim državama.³⁹ Prvi slučaj je internacija kapetana i njegove posade u Engleskoj kamo su se zaputiti kako bi preuzeli parobrod koje je naručilo domaće parobrodsko društvo. Nažalost kapetan i posada su tamo došli u drugoj polovici srpnja i dok su riješeni svi administrativni poslovi došlo je do objave rata između Austro-Ugarske i Engleske. Posljedica toga je bila internacija kapetana i njegove posade te zapljena parobroda. Parobrodsko društvo odbija davati pomoć kapetanovoj obitelji koja se nalazi u teškom materijalnom stanju jer su živjeli samo od njegovih primanja. Drugi slučaj je jedan radnik koji je dobio posao u Egiptu, a pošto je Egipat pod Britanskom kontrolom ovaj radnik je interniran i njegova obitelj isto nema od čega živjeti jer je on svaki mjesec slao svoju plaću.

Kraj 1915. godine je doveo do borbe za očuvanje učitelja u školama jer su neki učitelji još krajem 1914. godine dobili poziv za vojsku, a ako bi sada bili mobilizirani i novi učitelji škole na području Sušaka bi imale problem s daljnjim radom. Odobrene su povišice od 10%, počevši od 1. siječnja 1916. godine, onim zaposlenicima u upravi koji do sada ih nisu primali. Općina je imala zahtjevnu ulogu brige o vojnicima koji borave na teritoriju općine. Dok se nije otvorilo Sočansko bojište Sušak nije bio toliko zahvaćen brigom o uzdržavanju vojske, ali nakon što se Italija uključila u rat dio vojske je bio smješten i na Sušak. Kako je očito da je država htjela uštediti na uzdržavanju vojnika onda je propisala smiješno male naknade koji su vojnici trebali plaćati. A Općina se žalila višim instancama zbog uzdržavanja vojnika i njihovih konja. Država je propisala da se vojnicima treba naći smještaj u privatnim kućama te da su oni dužni plaćati samo simboličnu naknadu od 3 filira. Općina je smatrala da je ta naknada premalena pogotovo ako se pogleda koliko je vode potrošeno za potrebe vojnika i

³⁹ HR DARI – 542, 175, 23. rujna 1915, t.2.

njihovih konja pa traže da vodovod ne traži naknadu za tu vodu.⁴⁰ Ako je već država stavila na teret općine i građana uzdržavanje vojske onda je vojsku trebala osloboditi plaćanja računa. Bolje nešto proglasiti besplatnim, nego staviti naknadu koja vrijeđa druge ljude. Naknada za vojsku je iznosila oko 10% naknade koju su plaćali obični stanovnici.

2.2. Briga o stanovništvu

Čimbenici koji su utjecali na prehranu stanovništva u ratnom razdoblju su raznoliki, ali svakako najvažniji čimbenik je bio odnos između Sušaka i Rijeke. Odnosi između općine Sušak i grada Rijeke su tijekom Prvog svjetskog rata bili zategnuti. Zbog zaštite svojih interesa Rijeka je tijekom rata uvela embargo na izvoz hrane iz grada na Sušak. Zabrana se odnosila na brašno, žito, varivo, kruh, pecivo, tjesteninu, jaja, svježe i suho meso, povrće, ribu, šećer, mast, ulje, sijeno i gorivo, iako je ta odluka bila dva dana kasnije povučena.⁴¹ Ipak, kasnije će se Rijeka odlučiti na embargo za izvoz živežnih namirnica. Već u studenom 1914. godine se na zastupstvu raspravlja o tome kako je Rijeka uvela zabranu izvoza hrane.⁴² Osim samog embarga Sušak se suočavao i s nemogućnošću nabavke hrane iz drugih dijelova Hrvatske pošto je zbog ratnog stanja došlo do akvizicija živežnih namirnica. Sredinom kolovoza se izvješćuje kako sušačke trgovine imaju problema s nabavkom šećera te da ga ima samo na par mjesta u jako malim količinama.⁴³ Stanovništvo se suočava i s problemom kupnje soli po povlaštenoj cijeni.⁴⁴ Područje bivšeg Bakarskog municipija ima pravo kupiti sol uz povoljniju cijenu, ali se to pravo ne primjenjuje na općinu Sušak. Od 1. prosinca 1914. godine je propisan novi omjer brašna koji se koristi u proizvodnji kruha ili peciva.⁴⁵ Maksimalno može biti 70% pšenice i raži i minimalno 30% ječma, kukuruza ili koruna. Zabranjeno je uzimanje viškova peciva iz kavana nazad u pekare jer se time želi suzbiti nepotrebno trošenje brašna. Traži se i poduzimanje mjera protiv špekulanata. Situacija se postupno pogoršavala.

U veljači 1915. godine zbog otežanih životnih uvjeta općina traži pomoć od bankarskih institucija za kreditiranje nabavke žita i brašna, ili slijedi glad. Primorski položaj općine nije od neke koristi, čak štoviše još je dodatno otežao život stanovništvu, jer je zbog

⁴⁰ HR DARI – 542, 175, 21. prosinca 1915, t.7.

⁴¹ *Riečki novi list*, br. 187(8)-189 (8).

⁴² HR DARI – 542, 174, 20. studenog 1914, t.7.

⁴³ *Riečki novi list*, br. 199 (8).

⁴⁴ HR DARI – 542, 174, 20. studenog 1914, t.9.

⁴⁵ *Riečki novi list*, br. 267 (8).

ratnog stanja donesena vojna zabrana ribarenja na vijeću te se tako blokirao još jedan uobičajen način ishrane stanovništva.⁴⁶ Molba općine da se taj način ribarenja omogući je bila odbijena. U ožujku 1915. godine općinska skupština ponovno raspravlja o embargu na izvoz hrane iz Rijeke pa traže od županije da se donese odluka koja će zabraniti izvoz hrane iz Primorja i Like u Rijeku te pozivaju druge općine da ih podrže.⁴⁷ Nadalje, šalju molbu banu za nabavku brašna i žita, a mole gospodarsku podružnicu u Rijeci da pomogne u nabavi sumpora i modre galice za vinograde. Šalje se zamolba riječkom guverneru i kraljevskoj pomorskoj oblasti da nastave isplaćivati potpore iz zaklade „Sv. Nikola“ nemoćnima i obiteljima koje spadaju pod tu zakladu.⁴⁸ U svibnju se stanje još više pogoršava pošto su riječki stražari u akciji sprječavanja izvoza živežnih namirnica iz Rijeke krenuli bušiti bačve za vino da provjere je li se zbilja prevozi vino ili je možda brašno u pitanju. U svakom slučaju se stvara šteta zbog uništenih bačvi.⁴⁹ Dok grad Rijeka pokazuje čvrstoću u provedbi svojih odluka, na Sušaku se može primijetiti nesloga. Društvo Nekton koje se bavi trgovinom ribe i posluje na Sušaku izvozi svoje proizvode preko Rječine umjesto da ih prodaje na Sušaku. Općina još jednom traži da se izvoz ribe i žitarica zaustavi jer općina ima 15 000 stanovnika koje treba prehraniti. Cijene na Sušaku su otišle gore pa je tako mlijeko poskupilo na 50 do 60 filira. Neke odluke vlade su još više otežavale ionako tešku situaciju na ovom području. U ožujku 1915. godine je Modruško-riječka županija zabranila izvoz stoke u Rijeku.⁵⁰ U srpnju se iznose optužbe kako trgovci zaobilaze zabranu izvoza stoke u Rijeku.⁵¹ Trgovci koji pokušavaju dobiti potvrdu u Ogulinu za izvoz stoke u Rijeku i budu odbijeni, odlaze na Sveti Kuzam gdje dobiju potvrdu pa bez problema ipak izvezu stoku u Rijeku. Rijeka je dozvolila izvoz jedino krumpira, dok su žitarice i proizvodi od žita zabranjeni za izvoz.⁵² U kolovozu 1915. godine je vladinom naredbom zabranjeno klanje krave prikladne za rasplod, junice mlađe od 3 godine, teladi, koze, janjadi i jaradi mlađih od godine dana, krmače, odojčadi i svih svinja ispod 50 kilograma žive vage.⁵³

Iz navedenog se može vidjeti da je opskrba prehrambenim proizvodima općine Sušak bila problematična. Iako su razlozi zašto je to tako mnogostruki oni svi imaju zajednički uzrok, a to su ratne prilike. Zbog ratnih potreba austrougarske vojske provedena je akvizicija

⁴⁶ HR DARI – 542, 174, 11. veljače 1915, t.18.

⁴⁷ HR DARI – 542, 174, 10. ožujak 1915, t.1.

⁴⁸ HR DARI – 542, 174, 10. ožujka 1915, t.18.

⁴⁹ HR DARI – 542, 175, 26. svibnja 1915, t.13.

⁵⁰ *Riečki novi list*, br. 69 (9).

⁵¹ HR DARI – 542, 175, 20. srpnja 1915, t.13.

⁵² *Riečki novi list*, br. 160 (9).

⁵³ Isto, br. 193 (9).

živežnih namirnica i stoke, a posljedično tome došlo je do smanjenja količine proizvoda koji se mogu prodati civilnom stanovništvu. Vojne potrebe i odluke su dobile primat pa su se civili trebali prilagoditi toj novonastaloj situaciji. Drugi problem je sam grad Rijeka. U Rijeci bi se mogle kupiti potrepštine, ali gradske vlasti blokiraju bilo kakvu mogućnost izvoza hrane. Opet se ovdje mogu iščitati ratni uzroci jer Rijeka, iako pod izravnom vlašću Budimpešte, se i dalje nalazi u istoj državnoj zajednici kao i Sušak pa imaju isti problem oko prehrane. Moguće je razumjeti „škrtost“ Rijeke ako se pogleda geografski položaj. Naime Rijeka se razvila kao važna trgovačka luka i industrijsko središte, ali je njezin teritorij jako ograničen pa praktički nema nikakvih mogućnosti za poljoprivredu. Zato Rijeka ovisi o uvoz hrane s područja Banske Hrvatske i treba stvoriti robne zalihe u slučaju da dođe do još žešćih zakona o akvizicija. Ujedno je opskrba riječkog stanovništva hranom i te kako bitna pošto se u gradu nalazi radnički sloj stanovništva. Riječki radnici su bili zahvaćeni mobilizacijom i otkazima u poduzećima koja su bankrotirala, ali je svejedno došlo do povećanja broja radnika s 2 812 1915. godine na 4 000 1918. godine.⁵⁴ Osim radnika, ne smije zaboraviti ni njihove obitelji. Može se zaključiti da je u gradu Rijeci bila prisutna opasnost od dizanja pobuna vlastitih građana. Iako su se tijekom rata dogodili štrajkovi, može se pretpostaviti da bi stanje bilo puno gore da nije bilo embarga. Iako je veći dio radnika živio na Sušaku pošto su cijene smještaja i hrane bile niže nego li u Rijeci, to se promijenilo kako je rat počeo. Kako je Rijeka imala poseban položaj u ugarskom djelu monarhije onda su za nju vrijedila drugačija pravila nego za Sušak. Uz to u Rijeci su trgovci mogli ostvariti dodatni profit na namirnice pošto su radnici i građani bili prisiljeni kod njih kupovati hranu jer ju na Sušaku nisu mogli naći pa i nisu imali nekog izbora. Pohlepa za profitom se može vidjeti i u prigovoru koji je Rijeka uputila općini Sušak, u listopadu 1914. godine.⁵⁵ U njemu se Riječani tuže na kiosk s pićima koji je otvorio jedan Sušačanin u neposrednoj blizini sušačko-riječke granice. Naime, riječki radnici koji na tom području rade odlaze na ovaj kiosk kupovati piće, i time osiromašuju riječku stranu. Bilo bi smiješno da nije tragično što Rijeka ne dozvoljava izvoz ni kilograma brašna o čijoj nabavci zbilja ovisi opstanak neke obitelji, a istovremeno joj jako smeta što će neki radnik pod pauzom ili nakon posla odlučiti na Sušaku kupiti bocu nekoga pića.

Treći problem predstavljaju trgovci iz Banske Hrvatske koji svoje proizvode izvoze u Rijeku pa se čak trude na sve načine izbjeći zabranu izvoza. Zašto je to tako ne može se sa sigurnošću tvrditi, ali vjerojatno riječka strana je spremna platiti više nego sušačka. U ratnim

⁵⁴Povijest Rijeke, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, 1988, str. 281.-282.

⁵⁵ HR DARI – 542, 174, 12. listopada 1914, t.20.

vremenima kada su i druge stvari osim cijena hrane porasle svaka kruna je dobrodošla. Općina se u rujnu 1915. godine našla u problemu nabavke drva za ogrjev jer nitko nije htio preuzeti tu obavezu pošto ne može garantirati da će je ispuniti, a i cijena je porasla za 80%.⁵⁶ Isto tako su odlučili da će zimsku odjeću za snage reda naručiti iz Lepoglave jer im je tako najjeftinije. Ove činjenice govore u prilog tezi da trgovci, ovdje se u prvom redu misli na male, traže tržište gdje mogu skuplje prodati svoje proizvode jer će i oni kao i općina po istoj cijeni kupovati drva, a nemaju luksuz da naruče odjeću i obuću iz nekog udaljenijeg kraja. Ratne prilike su prisilile ljude da postanu jako sebični jer su resursi bili smanjeni i skuplji pa se krenula voditi borba za vlastiti opstanak.

Osnivanjem Aprovizacijskog odbora se pokušalo pomoći stanovništvu oko nabavke hrane te kontrolirati cijene iste. U ožujku 1915. godine se kod ovoga odbora moglo 100 kilograma kukuruza kupiti za 31 krunu, a kukuruznog brašna za 40 filira po kilogramu.⁵⁷ Pekari su dobili naredbu da kruh prodaju po cijeni od 64 filira po kilogramu, a odbor je nabavio krumpir, za hranu i u sjemenu, te ga prodaje po 16 filira po kilogramu.⁵⁸ Upozoreni su stanovnici općine da ne smiju preprodavati ove proizvode za veću cijenu od one koju su platili odboru. Za bolesnike je propisana prodaja najfinijih peciva koji će se dijeliti besplatno uz dostavu liječničke potvrde o stanju bolesnika. Krušno brašno se prodavalo po cijeni od 64 filira po kilogramu, bijelo brašno za kuhanje po cijeni od 80 filira po kilogramu, a jaja su bila 8 filira po komadu.⁵⁹ Uz to se moglo nabaviti sjeme za kukuruz i pšenicu, a očekivalo se da ga se kupuje u racionalnim količinama, tj. koliko je zbilja potrebno. Krumpir se prodaje, za hranu i sjeme, po cijeni od 20 filira po kilogramu.⁶⁰ U isto vrijeme u Rijeci se krumpir mogao kupiti za 14 filira.⁶¹ Odbor je besplatno davao hranu za preko 300 obitelji.⁶² Zbog toga što je Rijeka uvela embargo na izvoz hrane Sušak je posljedično postao glavni centar opskrbe za Primorje, Liku i Gorski kotar. Zbog toga što se sve više ljudi okreće Sušaku kao mjestu gdje se može nabaviti hrana, ali i sjemenje za uzgoj, Sušak treba dobivati veće isporuke potrepština iz Zagreba. Banka i Štedionica za Primorje je isto imala svoja skladišta otkuda su prodavali kukuruznu krupicu i kukuruzno brašno. Kukuruzna krupica se ovdje mogla kupiti za 86 kruna za 100 kilograma, a kukuruzno brašno za 46 kruna za 100 kilograma.⁶³ No, krajem svibnja

⁵⁶ HR DARI – 542, 175, 23. rujna 1915, t.22.

⁵⁷ *Riečki novi list*, br. 70 (9).

⁵⁸ Isto, br. 80 (9).

⁵⁹ Isto, br. 84 (9).

⁶⁰ Isto, br. 104 (9).

⁶¹ Isto, br. 119 (9).

⁶² Isto, br. 108 (9).

⁶³ Isto, br. 109 (9).

1915. godine su novine objavile članak u kojemu se čitatelji žale na rad Aprovizacijskog odbora.⁶⁴ Odbor, prema njihovim tvrdnjama, pogoduje određenim osobama te ne vodi brigu o svima na jednak način. Korupcije je i u ovim teškim trenucima za općinu nije nedostajalo. Isto tako pojedini trgovci su koristili situaciju pa prodavali brašno po cijeni od 1 krune ili 1 krune i 20 filira, iako su ga kupovali po nižim cijenama. Pojedini stanovnici općine su odlazili kupovati u Rijeku, ali ih je na mostu pogranična kontrola zaustavila i zaplijenila kupljenu robu. Stanovnici radije kupuju kod stranih trgovaca, nego kod domaćih jer se usadila predrasuda da ih domaći žele prevariti. Dodatan problem je bila nejednakost cijena namjernica između Sušaka i Rijeke. U kolovozu 1915. godine se kruh u Rijeci kupovao za 56 filira, a na Sušaku za 96 filira.⁶⁵ Krajem kolovoza 1915. godine se krenulo kažnjavati pekare koji prodaju kruh po većoj cijeni nego što je propisana.⁶⁶ Kruh je do tada još malo poskupio pa tako bijeli kruh se prodaje za 1 krunu, a crni kruh za 60 filira.⁶⁷ Maksimalno se moglo prodati jedan kruh po danu za jednu obitelj, a na Sušaku su mogli kupovati samo njegovi stanovnici. Ako je pekar sumnjao u podrijetlo osobe trebao ga je poslati na gradsko poglavarstvo gdje je ovaj mogao dignuti potvrdu za kruh. U rujnu se opet netko žalio na Aprovizacijski odbor zbog neujednačenog raspodjela hrane.⁶⁸ Smatra se da Kostrena dobiva previše brašna pa ga preprodaje dalje, a da bolesni ljudi na Sušaku ne mogu doći do njega zbog gužvi i pomanjkanja. Teško je povjerovati u dio ovih optužbi jer je odbor još ranije propisao da bolesnici uz liječničku potvrdu mogu nabaviti bijeli kruh kod određenog pekara besplatno. U listopadu 1915. godine se optužuje Aprovizacijski odbor da ne nabavlja dovoljne količine hrane i ogrijeva.⁶⁹ Zima je bila pred vratima, a nije bilo ugljena ili je bila propuštena prilika nabave ulja po cijeni od 2 krune i 30 filira za litru dok sada se litra prodavala za 7 kruna. U studenom 1915. godine se stanje malo popravilo pa se kilogram bijelog kruha mogao kupiti za 80 filira.⁷⁰ Ljudi su se prisjećali vremena kada se ona mogla kupiti za 32 filira. Pojedini pekari su prodavali štrucu kruha za 80 filira što je bila svojevrsna krađa jer štruca često ne bi težila kilogram nego puno manje. Pojedini stanovnici Sušaka se pitaju zašto se ne peče kruh od krušnog brašna čija bi cijena bila 56 filira.⁷¹ Čini se da na Sušaku stanje nije toliko teško kada se prodaje jedino skuplji kruh, i to za 24 filira skuplji. Odbor je tvrdio da oni prodaju samo ono što se u tom trenutku moglo nabaviti. Stanovnici općine su ipak uočili da se

⁶⁴ Isto, br. 123 (9).

⁶⁵ Isto, br. 203 (9).

⁶⁶ Isto, br. 206 (9).

⁶⁷ Isto, br. 208 (9).

⁶⁸ Isto, br. 219 (9).

⁶⁹ Isto, br. 240 (9).

⁷⁰ isto, br. 255 (9).

⁷¹ Isto, br. 269 (9).

isti proizvodi u Rijeci mogu kupiti za barem 10 do 20 filira manju cijenu nego na Sušaku.⁷² Crni kruh se od sredine studenog 1915. godine ponovno pojavio na Sušaku uz cijenu od 60 filira.⁷³ Krajem studenog 1915. godine su cijene namjernica kod Aprovizacijskog odbora na Sušaku bile sljedeće: crni kruh 60 filira, bijeli kruh 80 filira, kukuruzno brašno 74 filira, jaje 18 filira po komadu, mlijeko 52 filira za litru, ugljen 8 kruna za 100 kilograma i drvo „se prodaje kao šafran“.⁷⁴ Ako se usporede cijene s početka rada Aprovizacijskog odbora s ovima onda je vidljivo da je kukuruzno brašno poskupilo za 36 filira, a jaje za 10 filira po komadu. Istovremeno se kruh u Rijeci prodavao za 52 filira pa je samim time novčani izdatak obitelji na Sušaku bio veći, nego obitelji u Rijeci. Kako se svaki dan mogla kupiti određena količina nekoga prehrambenog artikla po obitelji, one obitelji koje su imale više članova su dovedene u neravnomjeran položaj jer se litra mlijeka ne dijeli jednako na četveročlanoj i osmeročlanoj obitelji. U trenucima kada se na Sušaku ne može kupiti mlijeko ono se može nabaviti izvana, ali se plaća između 72 i 80 filira.⁷⁵ Rijeka je barem nabavila kutije za kondenzirano mlijeko koje kućanstvo može koristiti, ali na Sušaku se toga još nisu dosjetili. Zbog nedostatka ugljena je gradska plinara krenula s restrikcijama potrošnje plina.⁷⁶ Plina za javnu rasvjetu još ima, ali su zatvoreni dovodi plina za kućanstva koja ga koriste za kuhanje. Jedini izuzetak su one kuhinje u kojima je moguće kuhati samo na plin. Iz rada Aprovizacijskih odbora Sušaka i Rijeke se može vidjeti uobičajeni odnos Budimpešte prema ova dva mjesta. Rijeka je uživala zaštitu i protekcijom Budimpešte pa se cijena neke namjernice mogla drugačije odrediti, nego na Sušaku. Psihološki učinak isto nije zanemariv jer se slala poruka stanovnicima Sušaka da pogledaju kako je u Rijeci bolje. Niže cijene, u kombinaciji s embargom, su bili dobar mamac da se potakne preseljenje stanovništva sa Sušaka u Rijeku. Novi priljev stanovništva bi imao pozitivne koristi za grad. Stanovi koje su napustili muškarci zbog mobilizacije bi bili popunjeni. Dobili bi se novi izravni poreznici pošto trenutno porez ubire vlada u Zagrebu pa samim time dio novca ostaje u Hrvatskoj. Iako bi Budimpešta morala uzdržavati, preko Aprovizacijskog odbora u Rijeci, dodatan broj ljudi ipak bi se postigla pobjeda nad Hrvatskom jer bi se smanjio broj radnika na raspolaganju hrvatskom gospodarstvu u Primorju, a oni koji bi išli raditi na Sušak bi svoju zaradu ostavljali u Rijeci što bi još više ojačao njezinu moć.

⁷² Isto, br. 274 (9).

⁷³ Isto, br. 278 (9).

⁷⁴ Isto, br. 258 (9).

⁷⁵ Isto, br. 291 (9).

⁷⁶ Isto, br. 293 (9).

Po pitanju zdravstvene zaštite stanovništvo je bilo u problemu pošto bolnica nije bila izgrađena, iako se općina trudila da se taj problem riješi. Općina je raspravljala o izgradnji bolnice. Položaj Sušaka je zahtijevao izgradnju ovakve ustanove iz dva razloga. Prvi je blizina Rijeke kao velike i važne luke te je postojala opasnost o pojave bolesti pošto su u luku dolazili brodovi iz raznih krajeva svijeta. Drugi razlog je početak rata zbog kojega se očekuje povratak ranjenih vojnika s bojišta te treba postojati mjesto gdje će dobiti potrebitu skrb. U rujnu 1914. je općinsko zastupstvo izvješteno da je moguće zakupiti zemljište na Trsatu za 6.000 kruna godišnje.⁷⁷ Kako je općina u ozbiljnom deficitu traži se pomoć vlade za plaćanje najma. Pojavio se prijedlog da se bolnica smjesti na Martinšćici, ali se od toga odustalo pošto bi bila smještena uz glavnu cestu koja spaja Sušak s Kostrenama (Sv. Lucija i Sv. Barbara).⁷⁸ Zastupstvo je uvidjelo problem da takva lokacija prijeti javnom zdravstvu pošto bi se u bolnicu smještali ljudi zaraženi kolerom, te bi velika fluktuacija ljudi tik uz zaražene bila krajnje pogubna. U studenom 1914. godine zaključeno da se bolnica ne može izgraditi pošto općina nema dovoljno novčanih sredstava, a vlada joj ne može poslati pomoć.⁷⁹ Veliko nezadovoljstvo je izazivalo nerazumijevanje vlade za pomoć u gradnji bolnice. Sušak je bio na granici Trojedne kraljevine te mu je prvi susjed bila Rijeka, veliki lučki i industrijski grad. Iz Rijeke se preko Sušaka kretalo prema unutrašnjosti države te je zapravo Sušak bio izvorišna točka iz koje bi neka potencijalna zaraza mogla krenuti. Zbog toga je Općina očekivala pomoć od vlade u Zagrebu oko izgradnje bolnice, jer bi time pomogla ne samo Sušaku nego i ostalim hrvatskim područjima. Na Staru godinu 1914. je bila prihvaćena ponuda od Ane Smokvine da se njezin posjed na Trsatu uzme u najam.⁸⁰ Godišnji najam je iznosio 4.000 kruna, a u slučaju da se najam nastavi u 1916. godini onda se svako tromjesečje moralo platiti 1.000 kruna unaprijed, a ako se želio prekinuti najam onda je otkazni rok trajao tri mjeseca. Samo iseljavanje bivšeg podstanara, koji je po zanimanju kožar, nije prošlo glatko. Prilikom seljenja stvari općinski radnici su oštetili predmete i kože pa je zatražena naknada štete. Općina je platila u iznosu od 100 kruna iako je vlasnik tražio 182 krune i 60 filira.⁸¹ Problem je predstavljao i lokalni liječnik zbog kojega se svako malo na sjednicama moralo slati obavijesti stanovništvu kada on radi, kada se brine o siromašnim građanima, tj. onima koji ne mogu platiti troškove liječenja te slične situacije. Od vlade je zatražena dostava cjepiva protiv kolere pošto je stanovništvo općine u kontaktu s ljudima koji dolaze iz raznih

⁷⁷ HR DARI – 542, 174, 15. rujna 1914, t.1.

⁷⁸ HR DARI – 542, 174, 12. listopada 1914, t.4.

⁷⁹ HR DARI – 542, 174, 5. studenog 1914, t.3.

⁸⁰ HR DARI – 542, 174, 31. prosinca 1914, t.1.

⁸¹ HR DARI – 542, 174, 11. veljače 1915, t.10.

krajeva.⁸² Lazaret na Martinščici je bio ponovno osposobljen za borbu protiv kolere, a na Sušaku se organizirao i tečaj za bolničare koji će se brinuti za ranjenike koje s fronta dopreme na Sušak.⁸³ Iz znaka zahvalnosti voditelju tečaja Niki Bačiću su polaznici dali 50 kruna koje je on donirao skloništu za djecu mobiliziranih vojnika. Iz te svote se moglo šest mjeseci uzdržavati dijete čiji je otac pozvan u vojsku. U siječnju 1915. godine je pozvano stanovništvo na cijepljenje protiv boginja.⁸⁴ U veljači 1915. godine je iz predostrožnosti dio vojnika prebačen u riječku bolnicu jer se sumnjalo na mogućnost pojave pjegavog tifusa, ali i kolere.⁸⁵ Poduzete su radnje za sprječavanje širenja ovih bolesti, ali još uvijek mjerodavni nisu pružili objašnjenje zašto se ti vojnici drže u prostorijama gimnazije. Štoviše čak se od učenika očekivalo da pomognu oko ranjenih vojnika, najupečatljiviji primjer je krpanje neoprane odjeće.⁸⁶ Službeno je ravnateljstvo to demantiralo i objasnilo da su mrlje na robi posljedica raznih lijekova koji se koriste te kako se učenici od pojave zaraze ne koriste u ove svrhe. U trenutku kada se kod vojnika ustanovio pjegavi tifus oni su bili smješteni u za to posebno napravljene barake na Pehlinu.⁸⁷ U par dana od prvog zabilježenog slučaja pjegavog tifusa 32 vojnika su oboljela, a od toga je jedan umro.⁸⁸ Objavljen je detaljni opis bolesti tifusa te kako ga izbjeći. U ožujku 1915. godine je ravnateljstvo sušačke gimnazije pisalo hrvatskoj vladi da se riješi problem smještaja ranjenika koji su trenutačno u školskoj zgradi.⁸⁹ Vidljivo je neodgovorno ponašanje općinskih vlasti prema smještaju ranjenika na Sušak. Možda nisu bile u mogućnosti da izgrade bolnicu, ali su se trebale pobrinuti da se ranjenici smjeste na mjesto gdje neće predstavljati problem za javno zdravstvo. Kako je rat počeo tijekom ljetnih praznika, a početak školske godine je kasnio zbog rata imalo se dovoljno vremena da se organizira novi prikladniji smještaj za ranjenike.

Stanovništvo je na početku rata doživjelo brojne restrikcije u pogledu kretanja. Da bi se moglo putovati željeznicom trebalo je nabaviti propusnicu od općinskog poglavarstva.⁹⁰ Bila su dana također i upozorenja da se ne približavaju željezničkoj infrastrukturi jer je ona za potrebe rata od iznimne važnosti pa bi moglo doći do neugodnosti. Upozoreno je da kretanje motornim vozilima mora biti prilagođeno zahtjevima sigurnosnih organa. U praksi to znači da

⁸² HR DARI – 542, 175, 20. srpnja 1915, t.14.

⁸³ *Riečki novi list*, br. 229 (8).

⁸⁴ Isto, br. 16 (9).

⁸⁵ Isto, br. 30 (9).

⁸⁶ Isto, br. 40 (9).

⁸⁷ Isto, br. 42 (9).

⁸⁸ Isto, br. 43 (9).

⁸⁹ Isto, br. 63 (9).

⁹⁰ Isto, br. 194 (8).

se trebaju zaustaviti kada se to od njih traži ili će se pucati.⁹¹ Postupno je ograničeno i putovanje parobrodima. Putovanje parobrodom se kretalo od potpune zabrane jedan dan, do djelomičnog normaliziranja prometa drugi dan.⁹² Nakon što je Italija objavila rat uvedene su odredbe oko putovanja u Kranjsku i dalje prema Austrijskom primorju.⁹³ Trebala je posebna dozvola od lokalne policijske uprave s priloženom slikom na toj. Na Sušaku je bio uveden policijski sat. Ulazna vrata svih zgrada su se zaključavala u 21 sat.⁹⁴ Postojale su pritužbe na sušačke stražare na mostu na Rječini. Građani tvrde da se ovi čuvari reda ponekad ponašaju kao zlostavljači koji žele pokazati svoju moć.⁹⁵ U srpnju 1915. godine su izdani proglašeni o kontroli stranca koji prolaze kroz Sušak ili u njemu noće.⁹⁶ U listopadu 1915. godine su upozoreni stanovnici Sušaka koji imaju sobe okrenute prema moru da po noći ne smije biti upaljeno svijetlo.⁹⁷ Za putovanja na područje Modruško-riječke županije, pod kojom se nalazio i Sušak je trebalo ishoditi posebnu dozvolu. Zbog otvaranja Sočanske bojišnice ovaj dio države se našao pod vojnim zapovjedništvom jugo-zapadne fronte.⁹⁸ Uvedena je u listopadu 1915. godine restrikcija prelaska mosta na Rječini između 21 sat i 6 sati ujutro.⁹⁹ Svi koji su zbog posla morali preko noći prelaziti most su morali ishoditi posebnu dozvolu. Restrikcije po pitanju kretanja stanovništva se mogu podijeliti u dvije faze koje su odijeljene ulaskom Kraljevine Italije u rat. Do ulaska Italije u rat Sušak nije pretrpio teške restrikcije u prometovanju. Kopnena bojišnica se nalazila u Karpatima ili na Drini te u Boki Kotorskoj. Dok je pomorska bojišnica službeno bilo Jadransko more, ali za neprijateljske snage dolazak do Sušaka je iziskivao plovidbu uz cijelu istočno jadransku obalu pa je bilo gotovo sigurno da će ih netko drugi uočiti. Nakon ulaska Kraljevine Italije u rat kopnena bojišnica se otvorila u susjedstvu, rijeka Soča, dok je pomorska opasnost postala jako velika. Zato su kontrole postale rigoroznije. Sušačku ranjivost je povećavala blizina Rijeke pošto je ona bila jedna od ključnih luka Austro-ugarske monarhije. Samim time je opasnost bila eksponencijalno veća.

Tijekom rata su se osnovale brojne udruge za brigu o obiteljima mobiliziranih vojnika. Osnovano je sklonište na Sušaku te se poziva stanovništvo da donira novčana sredstva.¹⁰⁰ Cilj skloništa je bilo pomoći obiteljima mobiliziranih vojnika. Na Bulevardu je pokrenut dom za

⁹¹ Isto, br. 197 (8).

⁹² Isto, br. 199 (8)-200 (8).

⁹³ Isto, br. 159 (9).

⁹⁴ Isto, br. 212 (9).

⁹⁵ Isto, br. 163 (9).

⁹⁶ Isto, br. 169 (9).

⁹⁷ isto, br. 235 (9).

⁹⁸ Isto, br. 240 (9).

⁹⁹ Isto, br. 246 (9).

¹⁰⁰ Isto, br. 216 (8).

djecu mobiliziranih vojnika.¹⁰¹ Prednost pri upisu su imala ona djeca koja se zbog mobilizacije očeva nalaze u teškim prilikama. Sredinom listopada 1914. godine sklonište se brinulo za preko 260 djece za koje je samo za ishranu bilo potrebno izdvojiti 2.200 kruna.¹⁰² Iako su pojedina udruženja i privatne osobe dale doprinos ili preuzele obvezu mjesečnog pokrivanja dijela troškova, svejedno se tražilo da se i drugi uključe u akciju prikupljanja pomoći. Povodom dječjeg dana koji se trebao održati 6. lipnja 1915. godine bili su pozvani zainteresirani da pomognu u organizaciji i prikupljanju milodara za pomoć djeci u skloništu.¹⁰³ Postoji zabrinutost za djecu koja žive u skloništu jer dolaskom ljeta činilo se kao da sklonište više ne posvećuje brigu ovoj djeci. Čitatelji smatraju da bi se trebale organizirati aktivnosti koje će djecu zabaviti tijekom tih mjeseci.¹⁰⁴ Sklonište je izvijestilo da je kroz proteklu školsku godinu darovano 2.682 kruna, 2.119 kruna je dano u doprinosima. Društvo „Ljudevit Gaj“ je doniralo 4.750 kruna, Udruga učiteljica je mjesečno davala 820 kruna dok su mjesečni troškovi skloništa zajedno iznosili 1.100 kruna.¹⁰⁵ Ako bi sklonište nastavilo s radom preko ljeta onda se mole građani da sa svojim prijedlozima dođu u sklonište na Bulevardu i izlože kako i što dalje treba činiti. Za Božić 1915. godine su se opet uspjela prikupiti sredstva pa se darivanje šticeenika skloništa trebalo održati 20. prosinca.¹⁰⁶

Analizom broja djece koja su bila smještena u sklonište (Tablica 1.) može se zaključiti da je tijekom cijele školske godine 1914/15. dolazilo do postupnog opadanja broja šticeenika. Razlog za takvo stanje sigurno nije povratak očeva s ratišta pošto rat nije gotov, nego se vjerojatnije radi o tome da se njihov materijalni položaj djelomično popravio. Nečije su majke pronašle posao koji im je mogao jamčiti da će moći uzdržavati svoju djecu ili su se odlučili preseliti kod djedova i baka gdje su lakše mogli podnijeti ratno stanje. Ne smije se smetnuti s uma da je Hrvatska tada bila pretežito poljoprivredna zemlja pa je preseljenje sigurno olakšalo prehranu obitelji.

¹⁰¹ Isto, br. 218 (8).

¹⁰² Isto, br. 251 (8).

¹⁰³ Isto, br. 132 (9).

¹⁰⁴ Isto, br. 148 (9).

¹⁰⁵ Isto, br. 149 (9).

¹⁰⁶ Isto, br. 302 (9).

	listopad 1914.	prosinac 1914.	veljača 1915.	travanj 1915.	svibanj 1915.	rujan 1915.
broj djece u skloništu	preko 260	271	264	227	225	245

Tablica 1. Broj štíćenika Skloništa na Sušaku

Brigu o siromašnima su preuzeli i franjevci koji su se karitativnim radom bavili i u vrijeme mira. Franjevački samostan na Trsatu se brine o prehrani 70 siromašnih ljudi.¹⁰⁷ No, franjevci su se požalili da su njihovo dobročinstvo ponekad iskoristili i oni koji nisu u toliko potrebi ili uopće ne žive u ovim krajevima. Franjevački samostan je jednako pomagao siromašnima i potrebitima neovisno o tome s koje su strane Rječine živjeli.

2.3. Gospodarske i financijske prilike

Problem sušačkog vodovoda je dosta zaokupljao vlast u općini pošto je kredit iznosio 1, 465.000 kruna koji u roku od 29 godina trebaju vratiti godišnje 87.900 kruna, uračunate su kamate, te još osigurati 60.000 kruna za vodu upotrijebljenu za javne potrebe. Općina je htjela da se rok otplate produži na 50 godina, da se obveze podmiruju od plaćenih računa građana za vodu, oslobodi od plaćanja vode za javne potrebe, višak uplaćenih sredstava vrati nazad u općinski proračun, da se dozvoli prodaja vode u luku Baross te željezničkoj upravi na Delti i Brajdici pošto to sada prodaje grad Rijeka, da se Tvornica papira spoji s novim vodovodom i na kraju da se riješi spor oko izvora „Zvir“.¹⁰⁸ Županija je tražila od općine da počne plaćati 60.000 kruna u ratama od 5.000 kruna mjesečno.¹⁰⁹ Općina je odbacila ove zahtjeve jer se voda za javne potrebe koristi za napajanje stoke i ljudi koji prolaze kroz nju te da je ugovorom dogovoreno da se plaća 32 filira po kubičnom metru, a 60.000 kruna je samo jamstvo. Objašnjavaju da se vodovodna mreža povećala te da oni mogu podmirivati redovne obveze, ali da ne mogu kontrolirati ako netko koristi vodu neracionalno te bi zbog toga nepravедno ispaštala općina. Isto tako traže da poduzeće koje je izvodilo radove izgradnje vodovoda plati potrošenu vodu s kojom su provjeravali ispravnost cijevi jer je općina vodu morala nabaviti iz Rijeke, ali istovremeno općina ne želi platiti županiji potrošenu vodu koju su puštali iz

¹⁰⁷ Isto, br. 79 (9).

¹⁰⁸ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.3.

¹⁰⁹ HR DARI – 542, 174, 25. kolovoza 1914, t.3.

hidranta jer je bila puna blata i mulja pa je prijetilo da zaštopa cijevi.¹¹⁰ Zanimljivo je primijetiti kako je općina vrlo ažurna kada treba utjerati dugove, a istovremeno joj je problematično isplatiti svoja dugovanja jer se uvijek pojavi neki dobar razlog zašto je opravdano odbiti plaćanje računa. U rujnu 1914. godine se spominje problem opskrbe vodom pošto postoji problem u vodovodu, a uprava vodovoda, koja je pod ingerencijom vlade, taj problem nije pravilno uklonila.¹¹¹ Ovaj problem oko opskrbe vodom su prenijele i novine pošto je stanovništvo bez ikakvog prethodnog upozorenja ostalo bez vode pa se moralo ići u Rijeku po vodu. Istovremeno se od tog istog stanovništva očekuje da sudjeluju u zaštiti vodosprema. Uprava vodovoda je primila na znanje nezadovoljstvo koje je izazvala nenajavljenim isključenjem vodovoda. Sljedeći popravak na vodovodnoj mreži se najavio u novinama te je stanovništvo znalo da neće biti vode od 10 navečer do 6 sati ujutro iako su se radovi protegli pa vode nije bilo i u kasnijim terminima.¹¹² U studenome 1914. godine se moli kotarsku vlast da opozove naredba o čuvanju vodosprema jer je većina muškaraca mobilizirana.¹¹³ Nakon što im je u listopadu 1914. županija odbila proračun jer nisu uvrstili 60.000 kruna za vodovod zastupstvo je napisalo opširno obrazloženje zašto je to nemoguće uvrstiti, ali i izašlo je na vidjelo svo nezadovoljstvo odnosa županije i vlade prema općini. Navodeći kako općina nema niti željezničku stanicu, niti javni prijevoz niti mnoge druge stvari koje bi općinu činile samostalnom Sušak je pretvoren u podređeni položaj prema Rijeci.¹¹⁴ Iako su životne prilike u Sušaku i Rijeci bile podjednake, županije je tražila veće namete od Sušačana. Stanovnici Sušaka su radi takvih prilika bili skoni preseljenju u Rijeku, budući da im je povećanje nameta direktno utjecalo na smanjenje osobnih prihoda. Automatski im je i gospodarstvo tako bivalo oslabljeno. Vodovod je se također suočavao s problemima oko namirivanja dugova zbog toga što se nije imao otkuda naplatiti. Stoga je vodovod tražio da se prihvati originalni proračun za 1914. godinu. (Tablica 2.) Kako je ratno stanje ispraznilo blagajnu, a 60.000 kruna dobro dođe, vlada u Zagrebu i dalje inzistira da se tih 60.000 kruna plati. Općina koja je u debelom deficitu, a ovo dugovanje je iznosilo gotovo koliko i polovica općinskog manjka pa se predlaže osnivanje mješovite komisije. Cilj komisije bi bio da se utvrdi koliko stvarno treba općina plaćati, a ujedno se moli da se prisili željeznicu na Delti i Brajdici da uzimaju vodu iz sušačkog vodovoda, a ne riječkog.¹¹⁵ U srpnju 1915. godine je načelnik općine podnio detaljni izvještaj o svojem putovanju u Zagreb

¹¹⁰ Isto, t.19.

¹¹¹ HR DARI – 542, 174, 15. rujna 1914, t.5.

¹¹² *Riečki novi list*, br. 226 (8) – 227 (8).

¹¹³ HR DARI – 542, 174, 20. studenog 1914, t.6.

¹¹⁴ HR DARI – 542, 174, 12. listopada 1914, t.3.

¹¹⁵ HR DARI – 542, 174, 6. svibnja 1915, t.15.

te koji su koraci poduzeti da se riješi problem duga, a u sljedećoj točki se opet pojavio dopis iz Ogulina u kojemu se traži plaćanje duga, no zastupnici su odgodili raspravu o toj točki.¹¹⁶ Unatoč velikom sporu s vodovodom oko plaćanja, općina je pristala platiti trošak od 228 kruna za uređenje djela kanala koji je vodovod morao preuređivati na Dorotejskoj cesti.¹¹⁷

Situacija s vodovodom može poslužiti kao paradigmatički prikaz stanja u općini Sušak. Prvo, općinsko zastupstvo je naslijedilo loše financijsko stanje u općini te dugove koji ne postoje, ali se treba boriti da se dokaže da oni stvarno ne postoje. Drugo, početak rata je još dodatno opteretio općinsku blagajnu te pobijanje duga postaje još važnije. Treće, opet se vidi neravnopravni položaj prema Rijeci. Općina ima proizvod, vodu, koji može prodati korisnicima koji posluju na teritoriju općine, ali Rijeka, tj. Mađari provode protekcionizam nad željeznicom i odbijaju riješiti spor na čijem zemljištu je izgrađeno dio željezničke infrastrukture. Ako bi se priznalo da to zemljište pripada Sušaku onda bi Rijeka gubila dio zarade od prodaje vode što se s njezina stajališta ne smije dogoditi.

Pažnja je posvećena i cestovnoj infrastrukturi. U osnovi se ovo područje može podijeliti u dvije skupine: izgradnju novih prometnica te obnovu i uređenje starih. Planirala se izgradnja ceste Martinšćica – Draga, preciznije ova cesta se planirala već 15 godina, i općina je trebala osigurati novčana sredstva za njezinu izgradnju. Cesta bi se trebala protezati od mlina u Martinšćici do župnog stana u Dragi. Bila je dovršena cesta Bulevard – Riječko-senjska cesta za koju je potrebno isplatiti 28.645 kruna i 84 filira.¹¹⁸ Izvođači radova su tražili da im se namire nepredviđeni troškovi izgradnje nasipa za cestu, ali je općina to lukavo odbila pošto ništa od toga nije bilo navedeno u troškovniku koji je bio ranije potpisan. Općina je dobila puno zahtjeva za otpis plaćanja pristojbe za asfalt.¹¹⁹ Molbe su podnijeli vlasnici objekata koji su bili smješteni uz Lujzijanu i na Bulevardu. Razlozi za otpis dugovanja ili promjenu visine plaćanja su razni. Tvornica papira je primjerice dobila nalog za plaćanje, a ona uopće nema objekata na Lujzijani pošto joj litica smeta za gradnju objekata, drugim ljudima je zaračunato plaćanje dok oni nisu vlasnici zemljišta koje je asfaltirano. Očito je činovnik koji je popisivao osobe koji su dužni platiti asfaltiranu cestu gledao samo popis adresa koje na karti se nalaze uz tu prometnicu. Nije uopće uzimao u obzir kakva je konfiguracija terena niti o čijem vlasništvu se radi. Ovaj postupak pokazuje kako je administracija troma i ne ulaže se u dubinsku analizu troškova jer je bitno samo ubrati

¹¹⁶ HR DARI – 542, 175, 20. srpnja 1915, t.2.-3.

¹¹⁷ HR DARI – 542, 175, 23. rujna 1915, t.7.

¹¹⁸ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.19.

¹¹⁹ HR DARI – 542, 174, 25. kolovoz 1914, t.27.

potraživanja. Na sreću općina je priznala pogreške pa je došlo do otpisa dugova ili promjene visine plaćanja. Općina je zatražila dostavu dnevnika građevinskih radova i ugovora vezanih uz asfaltiranje pločnika jer su bile izvedene pojedine radnje koje nisu bile spomenute u potpisanim ugovorima.¹²⁰ Općina je odbila platiti zahtjev iz Budimpešte za pokriće troškova koji su nastali prilikom izvođenja nabijenog asfalta pred općinskom tržnicom pravdajući se da to nije bilo potpisano u ugovoru o gradnji.¹²¹ Sastavljen je odbor koji je trebao pregovarati sa samostanom oko ustupanja zemljišta za izgradnju ceste Trsat – Vojak.¹²² Dio ceste je izgrađen, cijena radova je iznosila 4.000 kruna, ali ako se ne uspiju dogovoriti sa samostanom sve što su do tada postigli će propasti.

Na Sušaku se dugi niz godina govorilo o proširenju tramvajske mreže koja bi dobivala energiju iz hidrocentrale na Rječini. Koncesija za izgradnju hidrocentrale je dodijeljena, ali se ništa dalje od toga nije poduzelo.¹²³ Prednosti su očigledne: povezale bi se Pećine sa samim centrom Sušaka, a isto bi bilo s Bulevardom i Trsatom. Centar Sušaka je bio pretrpan stambenim zgradama dok su Bulevard i Trsat zjapili većinom prazni. Smatralo se da je kakvoća zraka puno bolja na Trsatu nego u industrijaliziranoj Rijeci te da bi ljudi radije živjeli na Trsatu i išli svaki dan do Rijeke na posao samo da im se osigura prijevoz. Zato su zaključili (se zaključuje) da je tramvaj najbolja opcija.¹²⁴ Nadalje, trsatsko svetište je mjesto hodočašća pa bi se tramvaj osim za dnevne migracije mogao koristiti i u turističke svrhe pošto hodočasnici bi imali potrebu za okrepom, a na Pećinama bi kupališta mogla ostvariti dodatan priljev turista. Pošto se broj razloga za izgradnju električnog tramvaja iz dana u dan povećavao novine su objavile komentare čitatelja. Tako je jedan od njih pohvalio pozitivno razmišljanje građana, ali upozorio na par važnih stvari koje nisu uzeli u obzir poput: načina na koji će funkcionirati vlasnička struktura toga poduzeća, konfiguraciju terena prema Trsatu, cijene karata i koliko godina treba proći prije nego se projekt pokaže isplativim.¹²⁵ Građani su prepoznali važnost širenja javnog prijevoza na Sušaku, ali opet su se financijski problemi ispriječili za bržim rješavanjem problema. Rasprava između građana u novinama pokazuje kako su ljudi prepoznali ključne čimbenike oko izgradnje tramvajske mreže i kakve posljedice ona može imati za Sušak.

¹²⁰ HR DARI – 542, 174, 5. studenog 1914, t.9.

¹²¹ HR DARI – 542, 175, 10. studenog 1915, t.1.

¹²² HR DARI – 542, 175, 21. prosinca 1915, t.6.

¹²³ *Riečki novi list*, br. 167 (8).

¹²⁴ Isto, br. 168 (8).

¹²⁵ Isto, br. 171 (8).

Zanimljiv primjer je i Žige Wortmana kojemu je Općina, kao i drugim prodavačima žestokih pića, odbila zahtjev da mu se oprostí trošarina iz 1912. godine.¹²⁶ Tada je došlo do promjene zakona po pitanju trošarina za žestoka pića pa je trgovcima naplaćena trošarina i na ona pića koja su imali otprije te se na njih nije trebao primjenjivati zakon. Općina se s time nije složila te trošarina je bila naplaćena. Isto tako je bila tražena naplata trošarine za 15.974 litre vina koje je bilo pokvareno.¹²⁷ Ne treba čuditi što je općini bilo važno naplatiti svaku litru alkoholnog pića jer je ona dobila prava na ubiranje poreza na vino s time da je za to dužna uplatiti državi 54.000 kruna godišnje za 1915. i 1916. godinu. Potražnja za alkoholnim pićima je bila u padu, pa se sukladno tome ni vino više nije prodavalo u velikoj količini. Godine 1911. je ubrano 57.383 kruna i 30 filira, a 1913. godine 50.490 kruna i 24 filira.¹²⁸ Ako se uzme u obzir da je u dvije godine izgubljeno 6.893 kruna i 6 filira, jasno je da se općini ne isplati ostati u ovakvo nepovoljnom aranžmanu, tim više što je 1913. godine ubrano manje poreza nego što bi trebala općina uplatiti u državni proračun. Vidljivo je da su razlozi za raskid ugovora traženi u lošoj gospodarskoj situaciji te se samim time nije predviđao nikakav ratni vihor, a kamoli rat koji će trajati četiri godine. Općina je nadopunila pravilnik o alkoholnim pićima tako što je stanovnike općine, koji imaju vinograde izvan općine na teritoriju Kraljevine Hrvatske Slavonije i Dalmacije, izuzela od plaćanja poreza na vino ako ga koriste u privatne svrhe.¹²⁹ Problem ubiranja poreza na vino je sve očitiji pošto je općina dužna u državnu blagajnu uplatiti 45.000 kruna dok je do sada prikupila 36.634 kruna i 77 filira te stoga predlaže da joj se ostatak od 9.000 kruna oprostí.¹³⁰ Razlozi za padom potražnje alkohola prvenstveno leže u ratnom stanju pošto je većina muškaraca, konzumenata alkohola, otišla na front. U srpnju 1915. godine je pokrenut postupak raskida ugovora o zakupu poreza na alkohol.¹³¹ Problem prikupljanja poreza na alkohol pokazuje kako općina nema sreće u sklapanju poslovnim aranžmana koji njoj idu na korist. Ideja je bila prilično dobra i utemeljena na izračunima o potrošnji alkohola u jednoj godini na prostoru općine te bi financijski dobitak od par tisuća kruna bio itekako koristan. Nažalost još prije početka rata ovaj aranžman se pokazao štetnim, a u ratu je prihod još više pao tako da je pokretanje raskida ugovora bilo jedino što je općina mogla napraviti.

¹²⁶ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.6.

¹²⁷ HR DARI – 542, 174, 5. studenog 1914, t.11.

¹²⁸ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.43.

¹²⁹ HR DARI – 542, 174, 20. studenog 1914, t.4.

¹³⁰ Isto, t.8.

¹³¹ HR DARI – 542, 175, 20. srpnja 1915, t.12.

Nakon početka rata općina moli bana da se ukine odredba kojom je ograničeno radno vrijeme ugostiteljskih objekata.¹³² Ograničenje se odnosilo na krčme koje su po novome rasporedu trebale raditi do 20 sati, gostionice do 22 sata i konobe do 23 sata. Općina je željela da se zadrži radno vrijeme propisano statutom. U listopadu 1914. godine je nadzor nad radnim vremenom bio postrožen. Gostionice su smjele raditi do 20 sati, a rakijašnice do 18 sati.¹³³ Sve ove odluke su krajem studenog 1914. godine ukinute te je radno vrijeme vraćeno na ono otprije rata.¹³⁴

Ministarstvo trgovine u Budimpešti je dalo naputke kako se treba upravljati obrtom, industrijom i trgovinom.¹³⁵ Preporučeno je da se zadrži trenutačna razina proizvodnje na način da se uvede dvosmjenski rad zbog nedostatka radnika. Posebno se treba paziti da one grane gospodarstva koje su izravno povezane s ratom i izgube puno, a u slučaju da trebaju smanjiti proizvodnju, neka to bude u najmanjem mogućem opsegu. Nabavka sirovina i materijala za proizvodnju se prvenstveno trebala pokriti iz domaće proizvodnje. Građani su trebali redovito plaćati svoje račune, jer odgoda plaćanja je mogla izazvati poremećaje u proizvodnji zbog nemogućnosti da gospodarski subjekti podmire svoje obveze.

Trgovci nisu trošili vrijeme uzalud nego su odmah po objavi rata krenuli s dizanjem cijena. Sol je skočila s 24 filira na 48, kilogram masti s 2 krune i 16 filira na 2 krune i 49 dok je brašno s 48 filira došlo na 64.¹³⁶ Par dana kasnije se objavljuje proglas župana Bartola Zmajića u kojem se prijeti kaznama ako trgovci podignu cijene neopravdano.¹³⁷ Ubrzo je došao demant sa Sušaka u kojem se tvrdi da nije došlo do neopravdanog poskupljenja.¹³⁸ Poskupili su i naftni derivati. Cijena petroleja je poskupila za 4 filira i sada iznosi 48 filira za litru. Kutija šibica je poskupila na 3 filira.¹³⁹ Krajem listopada je objavljeno u novinama da općina kreće u naplatu općinskih nameta, te svi oni koji nisu mobilizirani imaju obvezu platiti namete.¹⁴⁰ U suprotnom će se pokrenuti ovrha dok će u slučaju da je osoba mobilizirana zakon biti u blažem obliku proveden. U travnju 1915. godine su pivovare obavijestile da poskupljuju hektolitar piva s 3 na 4 krune.¹⁴¹ Pojedine najamnine na sušačkoj tržnici su

¹³² HR DARI – 542, 174, 11. kolovoza 1914, t. 15.

¹³³ *Riečki novi list*, br. 244 (8).

¹³⁴ Isto, br. 288 (8).

¹³⁵ Isto, br. 212 (8).

¹³⁶ Isto, br. 183 (8).

¹³⁷ Isto, br. 187 (8).

¹³⁸ Isto, br. 230 (8).

¹³⁹ Isto, br. 277 (8).

¹⁴⁰ Isto, br. 261 (8).

¹⁴¹ Isto, br. 276 (8).

smanjene na 25 kruna mjesečno. Ratne prilike su se pobrinule da dođe do promjene u cijenama kućanskih potrepština i namjernica. Glavnim problem nije bilo ratno razaranje, nego količina proizvoda koja se mogla plasirati na tržište. Zbog rata je vojska dobila primat prilikom kupovine živežnih namjernica, ali je država određivala cijenu toga, pa trgovci nisu mogli računati na dodatni profit te je stanovništvo postalo „zlatna koka“.

Da je Tvornica žestokih pića na Pećinama štetila razvoju turizma na Sušaku mišljenja je bio jedan čitatelj koji navodi da zbog nje na plažama nije moguće uživati zbog ispušnih plinova iz tvornice, a ujedno i drope koje se ostavljaju kao ostaci destilacije, neugodni oku i mirisu kupaca.¹⁴² Građani su upozorili da se oni ne bune protiv same tvornice, nego protiv trenutnih postupaka jer navodno prije se pazilo na zdravlje stanovništva.¹⁴³ Slično razmišljanje prevladava i danas kada se s jedne strane traži razvoj industrijskih pogona, a s druge strane prigovara za svaki pogon da je štetan za turizam. Drugi problem za siromašnije slojeve općine je bila nemogućnost pristupa moru. Na Sušaku su jedina dozvoljena mjesta za kupanje bila tri kupališta (Jadran, Resch, Delić) kod kojih se ulaznica naplaćivala po cijeni od 50 filira.¹⁴⁴ Ovaj iznos je u ljeto 1915. godine, bio prilično visok pogotovo ako se uzme u obzir da su kilogram krumpira mogli kupiti za 20 filira. Općina je ranije bila odbacila mogućnost izgradnje novoga kupališta, ali zbog nepravednog položaja djela građana općina je trebala razmisliti o osnivanju javnog kupališta uz niske cijene ulaza. Krajem mjeseca svibnja 1915. godine izlazi vijest da na Pećinama uz kupalište ribari čiste i uređuju svoje barke te tako opasne kemikalije plutaju morem.¹⁴⁵ Turistička djelatnost na Sušaku je u to vrijeme bila tek u zametku, iako bi se moglo reći da ona uopće i ne postoji. Kupališta u prvom redu koriste stanovnici Sušaka pa samim time nema strategije za privlačenje gostiju sa strane. Takvo stanje pridonosi negodovanju oko cijene ulaznica na kupalište jer uživanje u suncu i moru postaje luksuz, a rat takav luksuz čini još skupljim.

Poljoprivredna proizvodnja je uglavnom bila bazirana na vinogradarstvu. Ratno stanje je zahtijevalo da se pristupi optimalizaciji proizvodnje u novonastalim prilikama. U ožujku 1915. godine je osnovan gospodarski odbor na Sušaku s ciljem obrade što više zemlje.¹⁴⁶ Zbog rata je poljoprivreda krenula patiti jer je broj poljoprivrednika pao djelomično zbog mobilizacije, a djelomično zbog porasta cijena pa je obrada zemlje postala neisplativa. Zato su

¹⁴² Isto, br.160 (8).

¹⁴³ Isto, br. 164 (8).

¹⁴⁴ Isto, br. 111 (9).

¹⁴⁵ Isto, br. 124 (9).

¹⁴⁶ Isto, br. 55 (9).

gospodarski odbori imali za cilj provjeriti koliko u svakoj općini ima obradive zemlje te ako se dio te zemlje ne obrađuje je li ju moguće dati u zakup. Jedan „gospar“, kako se potpisao, je naveo da je do svibnja 1915. godina bila dobra po pitanju usjeva za cijelo Hrvatsko Primorje.¹⁴⁷ No, u nastavku navodi kako ga smeta što općina Sušak nema stalo zaposlenog poljara koji će paziti da ne dolazi do krađa koje se sada odvijaju na području ove općine. Njegova preporuka je da se zaposli jedan poljar na Podvežici, a jedan na Trsatu. Krajem svibnja 1915. godine je uočena povećana pojava vinove pipe, kukca koji napada vinovu lozu, ali i druge voćke.¹⁴⁸ Pošto je tek sada uočena povećana koncentracija ovoga štetnika pretpostavlja se da je uvezen iz južne Italije te se preporuča korištenje sumporo-ugljika, iako prava zaštita ne postoji.

Pored navedenoga, pojavio se i problem popunjavanja praznih stanova. Kako je dio ljudi bio mobiliziran nisu više živjeli na Sušaku pa su samim time odustali od najma stanova. Najmodavci su zadržali cijene najma koje su bile prije rata, a kako je sada stanje bitno promijenjeno trebalo bi sniziti cijene stanarine. Novine su bile mišljenja da se samo na taj način stanodavci mogu uzdržavati.¹⁴⁹ Na prvu ovaj prijedlog izgleda dobro, ali se ne smije zaboraviti da stanodavci moraju plaćati porez na nekretnine (i isto tako da je i njima poskupio život) tako da je prilično teško očekivati da će najam stanova značajno pasti jer i stanodavci moraju nekako svoje obitelji prehraniti.

2.3.1. Proračun općine Sušak

Općina Sušak je imala ozbiljnih problema s proračunom. Općina je manjku (Tablica 2.) iz 1914. godine odlučila doskočiti tako što je povećala namet za 24% na 207.000 kruna izravnog poreza propisanog 1910. godine s ciljem pokrića manjka u vrijednosti od 47.305 kruna i 92 filira dok ostali 130.000 kruna će tražiti zajam od vlade i banaka. Proračun za 1915. godinu ima manjak od 107.269 kruna, a trebao bi se namiriti nametom od 35%. Kako je na kraju deficit općine bio veći nego što se očekivalo, a u prvom redu za to se može zahvaliti ratnom stanju općina je odlučila potražiti zajam od banaka za pokriće deficita dok je namet podignut na 48% državnog poreza. Ako se ne uspije uz pomoć vlade postići nekakvo rješenje oko plaćanja deficita onda će se namet morati dignuti na 194% državnog poreza. Navodi se

¹⁴⁷ Isto, br. 121 (9).

¹⁴⁸ Isto, br. 127 (9).

¹⁴⁹ Isto, br. 276 (8).

primjer Rijeke koja je dobila potporu Ugarske u rješavanju njezinog deficita izazvanog ratnim stanjem. Dodatan problem Sušaku su veća davanja državi, nego što je to u slučaju Rijeke. Primjerice najmodavac koji dobije 1.000 kruna najamnine u Rijeci državi kroz razna davanja mora platiti 258 kruna i 60 filira dok na Sušaku se mora dati 317 kruna i 20 filira. Samim time Sušak je već u startu nekonkurentan u odnosu na Rijeku, a daljnjim podizanjem nameta će biti sve manje i manje konkurentan.

	1914.	1915.
Rashodi (R)	608.964	531.631
Prihodi (P)	515.978	246.899
Razlika (P-R):	-92.987	-284.732
Manjak iz prijašnje godine	-86.570	-179.557
Konačno	-179.557	-464.289

Tablica 2. Proračun općine Sušak (1914-1915), svi iznosi su u krunama¹⁵⁰

Općina Sušak je raspravljala o prijedlogu za odcjepljenje Drage koja bi se ustrojila kao samostalna upravna općina te je se oslobađa od bilo kakvog participiranja dugova općine Sušak.¹⁵¹ Ovdje se ujedno može dobiti uvid u glavne zajmove koje je podizala općina Sušak, a koji se još otplaćuju. Tako je 6. listopada 1890. godine stvoren dug od 200.000 kruna za izgradnju Bulevarda, 13. lipnja 1907. dignut zajam od 200.000 kruna za pokrivanje raznih prijašnjih dugovanja, 1. travnja 1913. nastaje dug od 85.000 kruna za izgradnju sušačke škole te 400.000 kruna za otplatu raznih ranijih dugova vezanih za mjesta Sušak i Trsat. Izašla su dva pisma čitatelja o ovoj temi, a imala su dijametralno suprotne poglede na budućnost Drage.¹⁵² U prvome se navodi kako se Draga sama ne može uzdržavati jer nema jako gospodarstvo, a ni cestovnu infrastrukturu. S druge strane, u drugom pismu se tvrdi da bi Draga mogla biti sposobna sebe samu uzdržavati jer do sada općina Sušak je više gledala na svoje interese nego na njihove. Osim ovih par slučajeva pitanje Drage se više nije iznosilo na sjednicama vijeća.

¹⁵⁰ HR DARI – 542, 175, 21. siječnja 1916, t.3.

¹⁵¹ HR DARI – 542, 174, 12. listopada 1914, t.7.

¹⁵² *Riečki novi list*, br. 291 (8) – 293 (8).

2.4. Društvene prilike

Glavno glasilo za sušački kraj bio je *Riečki novi list*. Novine su osnovane od strane Frana Supile 2. siječnja 1900. godine pod nazivom *Novi list*.¹⁵³ Novine su ubrzo postale poznate po borbi protiv mađarskog hegemonizma, ali i talijanskog iredentizma jer su se zalagale za zaštitu Hrvata na ovim prostorima od pokušaja mađarizacije i talijanizacije. Zbog svojih političkih aktivnosti F. Supilo i njegov dnevnik su se često nalazili pod udarom vladajućih struktura obaju polovica monarhije, no uspješno su odolijevali napadima. Nakon jednog takvog napada F. Supilo je dodao pridjev riečki svojim novinama pa je od 19. lipnja 1907. godine krenuo izlaziti *Riečki novi list*.¹⁵⁴ Ubrzo nakon izbijanja rata F. Supilo odlazi u emigraciju. Nastanjuje se u Italiji gdje s drugim emigrantima, poput primjerice Ante Trumbića, sudjeluje u radu Jugoslavenskog odbora koji se bavio pitanjem osnivanja južnoslavenske države. Godinu dana nakon osnivanja odbora, 1916. godine, izlazi iz njegove organizacije jer uviđa da se previše popušta srpskoj vladi i da će nova država biti velikosrpskog uređenja.¹⁵⁵ Paralelno s tim događajima na Sušaku njegove novine proživljavaju teške trenutke. Početak rata označio je i početak otvorene cenzure u novinama. Općenito govoreći u ratu je svaka vijest morala proći cenzorovu kontrolu i u slučaju da je predstavljala opasnost za interese Monarhije (ova definicija je bila vrlo elastična) bilo bi zabranjeno njezino izdavanje. Osim cenzure novine su i dalje bile na udaru vladajućih struktura koje su uspjele postići gašenje *Riečkog novog lista* 19. prosinca 1915. godine.¹⁵⁶ Podizanja cijena nisu bile pošteđene ni novine. Krajem rujna 1915. godine došlo je do poskupljenja novina za 2 filira.¹⁵⁷

Na vijesti o atentatu na prestolonasljednika Franju Ferdinanda općinski načelnik Vinko Miletić je izdao proglas u kojem se pozivaju građani da izvjesu crne zastave, a odgođena je proslava Narodnog blagdana u Dragi.¹⁵⁸ Narodni blagdan je naziv za blagdan sv. Ćirila i Metoda. Obilježava se 5. srpnja, a kako je na području Istre djelovalo društvo pod tim imenom koje je za cilj imalo obrazovanje Hrvata i njihovu zaštitu od talijanizacije onda je ovaj blagdan ima i važnu ulogu u životu Sušačana i cijelog Kvarnerskog kraja. Unatoč tome što su proslave otkazane pozvano je stanovništvo da 5. srpnja udjele milodar sakupljačima

¹⁵³ Strčić, Petar et al., *Novi list 1900. – 2000.*, 1999, str. 39.

¹⁵⁴ Isto, str. 46.

¹⁵⁵ Isto, str. 24.

¹⁵⁶ Isto, str. 52.

¹⁵⁷ *Riečki novi list*, br. 234 (9).

¹⁵⁸ Isto, br. 156 (8).

dotičnog društva jer se samo tako može pomoći u borbi protiv talijanizacije.¹⁵⁹ Tijekom rata nije bilo javnih manifestacija kojim bi se obilježio ovaj blagdan, ali su se svejedno skupljali prilozima za pomoć hrvatskom školstvu u Istri.

Zanimljivo je spomenuti i jedan događaj koji se dogodio na plesu u Hreljinu. Iako Hreljin ne spada pod sušačku općinu smatram da je ovaj događaj vrijedan za spomenuti jer pokazuje razmišljanje starijih članova društva te se može primijetiti sličnosti s današnjim stanjem. Optužuje se školu u Hreljinu da nije poduzela odgovarajuće odgojne mjere da se spriječi ovisnost djece o plesu.¹⁶⁰ Nije najjasnije kakva je tu odgovornost škole, no čini se da je glavna zamjerka da djeca previše vremena troše na plesove koji su štetni za moralno ćudoređe. Vidljivo je da se niti nakon jednog stoljeća razmišljanje nije previše promijenilo jer pojava novih oblika zabave, koji nisu protuzakoniti, uvijek izaziva nemir u određenim slojevima društva kao nešto loše i opasno. Osim prividnih opasnosti za društvo posvećeni su neki bili borbi protiv pravih opasnosti. Tiskana je obavijest da se dijele leci o štetnosti alkohola koji građani mogu besplatno preuzeti.¹⁶¹ Početak rata se u novinama može pratiti na vrlo zanimljiv način. Početak rata, tj. prvih par dana rata ujedno prati i smanjenje građanskih sloboda te uvođenje restrikcija. Na Sušaku su, 28. srpnja 1914. godine, bili polijepljeni plakati koji najavljuju uvođenje policijskog sata nakon 20 sati navečer, a isto tako je zabranjeno svim muškarcima između 17 i 32 godine života napuštanje države.¹⁶² Dan kasnije je uvedena cenzura tiska, prijeki sud na teritoriju države i kontrola poštanskog prometa.¹⁶³ Konačno je 30. srpnja uvedena restrikcija po pitanju prometovanja unutar države.¹⁶⁴ Kako je uvedena cenzura tiska probni članci su izrezani ili objavljeni u smanjenom obliku. Novine su svejedno ostavile taj prazan prostor pa se može vidjeti koliko teksta nedostaje. Novi val restrikcija je krenuo nakon što je Kraljevina Italija ušla u rat na strani Antante. Talijani koji su živjeli na ovim prostorima su postali sumnjivi, kao potencijalni izdajnici. Talijanska objava rata Austro-Ugarskoj je izazvala internaciju dijela talijanskog stanovništva u Monarhiji. Prema podacima sušačkog kotara u njemu živi sveukupno 50 Talijana čiji su još očevi, djedovi pa čak i pradjedovi se doselili ovdje.¹⁶⁵ Od njih 50 velika većina, njih 35, nije nikada bilo u Italiji, a 17 ih ne zna govoriti talijanskim jezikom. Oni su se udomaćili i poženili s domaćim stanovništvom dok su oni, koji su se nedavno doselili, otišli nazad u Italiju.

¹⁵⁹ Isto, br. 158 (8).

¹⁶⁰ Isto, br. 160 (8).

¹⁶¹ Isto, br. 165 (8).

¹⁶² Isto, br. 179 (8).

¹⁶³ Isto, br. 180 (8).

¹⁶⁴ Isto, br. 181 (8).

¹⁶⁵ Isto, br. 126 (9).

Dopušteno je bilo slanje novina vojnicima bez plaćanja poštanske naknade.¹⁶⁶ Pitanja u vezi zarobljenih vojnika trebalo je slati u Budimpeštu.¹⁶⁷ Upozoreno je stanovništvo da prijavljuje svakoga tko širi lažne vijesti o stanju na ratištu te da izbjegavaju sudjelovati u takvim stvarima.¹⁶⁸ Pozvan je narod da razmisli o otkazivanju karnevala u 1915. godini.¹⁶⁹ Vijest je originalno iz Njemačke, ali je prenesena u rubrici „Iz Mjesta i Okolice“ te se postavlja pitanje je li u redu organizirati u ovakvom vremenu karneval. Mnoge obitelji su zavite u crno, a brojni muškarci su mobilizirani pa se ne čini poštenim organizirati takvu veselu manifestaciju. Ravnateljstvo riječke policije je u siječnju 1915. godine izdalo zabranu održavanja ovakvih manifestacija.¹⁷⁰ Dio čitatelja isto podržava zabranu održavanja karnevala i čudi se onima kojima je do plesa u ovakvim tužnim prilikama. Na Sušaku je izdano upozorenje da će se svi maskirani ljudi smjesta uhititi i pritvoriti.¹⁷¹ Državne vlasti su zaključile da u trenutačnim ratnim prilikama ne treba poticati nekakvo društveno veselje dok istovremeno brojni sugrađani ginu ili postaju osakaćeni. Možda je trebalo razmišljati ipak i o samom stanju onih koji su ostali kod kuće. Organiziranje nekakve zabave bi možda pomoglo ljudima da lakše prebrode svakodnevnu tmurnu atmosferu.

U redakciju *Riečkog novog lista* je bilo provaljeno s noći 7. na 8. rujna 1914. godine.¹⁷² Lopovi su ukrali novac koji se čuvao u blagajni uredničkog ureda. Utvrđeno je kasnije da se radilo o provalnicima koji su otprije poznati policiji. Ali pitanje koje se može ovdje nametnuti je sljedeće: Je li se radilo o običnim pljačkašima ili o poruci uredništvu? Kako su novine bile prohrvatski nastrojene, te protiv autonomaša, moguće je da je ova pljačka zapravo bila jedna vrsta zastrašivanja i poruke uredništvu i novinarima. Jedan od primjera zaštite hrvatskog identiteta je skretanje pozornosti novome općinskom načelniku na nepoznavanje hrvatskog pravopisa. Nakon što je novi općinski načelnik Andrija Sablić poslao priopćenje vezano uz dolazak ljeta, tj. kako treba držati do čistoće zbog opasnosti o zaraze i paziti da su psi na lancu novinama je zasmetalo kako se on potpisao.¹⁷³ U potpisu stoji da se načelnik preziva „Sablich“ pa su mu novinari preporučili nekoliko knjiga o hrvatskom pravopisu da otkrije kako se treba potpisivati ispravno.

¹⁶⁶ Isto, br. 212 (8).

¹⁶⁷ Isto, br. 239 (9).

¹⁶⁸ Isto, br. 213 (8).

¹⁶⁹ isto, br. 284 (8).

¹⁷⁰ Isto, br. 16 (9).

¹⁷¹ Isto, br. 24 (9).

¹⁷² Isto, br. 217 (8).

¹⁷³ Isto, br. 121 (9).

Jedan od važnih društvenih događanja 1914. godine je bio rođendan Franje Josipa I. koji su novi popratile kroz više dana izvješćujući o proslavama iz svakoga mjesta.¹⁷⁴ Svečano misno slavlje, priredbe i prigodni govori su obilježili ovaj događaj. Ovo je posebno bilo bitno za dizanje morala, ali i davanje poticaja ljudima da podrže Monarhiju pošto je sigurno važna karta bilo prisjećanje da je pred malo više od mjesec dana izgubio nećaka koji ga je trebao naslijediti. Godinu dana kasnije je proslava kraljeva rođendana bila u još većem svečanom tonu. Sjednica održana 18. kolovoza 1915. godine je imala temu proslave 85 rođendana kralja Franje Josipa I. te je na toj sjednici usvojena tri zaključka.¹⁷⁵ Čestitka u ime cijele općine se šalje Njegovom Visočanstvu, Bulverad mijenja ime u Bulevar Franje Josipa I. i trg ispred gimnazije postaje Trg Franje Ferdinanda. Kraljev rođendan je proslavljen služenjem mise u trsatskoj crkvi, a popodne je održan plivačko natjecanje, tombola i koncert.¹⁷⁶ Jedino je kiša malo pokvarila veselje, ali to nije omelo ljude da uživaju. Sva prikupljena novčana sredstva su bila za pomoć siromašnim obiteljima čiji su muškarci na ratištu.

Vrsta prihoda (P)	iznos: 5.239,91
Ulaznice	981
Pretplata na ulazu zabave	305,70
Vanjska mjesta općine	396,66
Kolači, voće i tombola	490,55
Doprinosi dostavljeni Novom listu	3.066
Troškovi (T)	iznos : 893,53
Kupalištu Jadran	212,25
Dekoracije, nagrade, glazba, itd.	681.28
Skupljeni milodari (P-T)	4.346,38

Tablica 3. Skupljeni milodari za siromašne obitelji mobiliziranih vojnika (cijene su u krunama)

Crveni križ je pozvao građane da doniraju novčane iznose za brigu o ranjenicima koji se vraćaju s fronta.¹⁷⁷ Crveni križ je uspio ustrojiti privremenu bolnicu, u zgradi gimnazije, za

¹⁷⁴ Isto, br. 200 (8)-202 (8).

¹⁷⁵ HR DARI – 542, 175, 18. kolovoza 1915.

¹⁷⁶ *Riečki novi list*, br. 198 (9).

¹⁷⁷ Isto, br. 189 (8).

prihvat 40 ranjenika.¹⁷⁸ U Rijeku su povremeno dopremani ranjenici prvenstveno s crnogorskog bojišta, 1914. godine, pa je Rijeka postala središte za zbrinjavanje ranjenika. Ponekad je Rijeka morala dio ranjenika poslati na Sušak. Tako je bolnica Crvenog križa na Sušaku u rujnu 1914. godine primila 40 ranjenika.¹⁷⁹ Općina je i dalje bila u potrazi za pronalaskom prostora gdje će se moći izgraditi trajna bolnica. Bolnicu Crvenog križa je u listopadu posjetio nadvojvoda Franjo Salvator te pohvalio napore koji su uloženi u brigu o ranjenicima.¹⁸⁰ Poslana je molba ženskoj populaciji Sušaka da razne tkanine, koje im ne trebaju, dostave Crvenom križu.¹⁸¹ Cilj je skupiti što više materijala od kojega će se raditi povoji za ranjenike. U prosincu 1914. godine je održan koncert i predstava s ciljem prikupljanja sredstava za Crveni križ na Sušaku.¹⁸² Nabavljeno je i božićno drveće za djecu mobiliziranih vojnika.¹⁸³ Vidljivo je da su ljudi činili sve što mogu da ova djeca provedu božićne i novogodišnje blagdane u što veselijem duhu. Organizirana su slična slavlja i za ranjenike o kojima se brine Crveni križ. Poslan je poziv za skupljanje milodara za božićne poklone vojnicima.¹⁸⁴ Osim vojnika vodi se i briga da se njihovoj djeci isto daruje nekakav poklon. Pokloni za vojnike se trebaju dostaviti kotarskim odborima najkasnije do 30. studenog, a onda će oni to poslati dalje.¹⁸⁵

Zbog cijele ove situacije drugo polugodište nije počelo na vrijeme. Učenicima je kasnio početak nastave tako da svako daljnje odgađanje je samo pridonosilo povećanju štete prilikom školovanja djece koja su s nastavom nastavila tek u travnju 1915. godine. Za školsku godinu 1915/16. se u novinama nisu pojavljivali članci vezani uz kašnjenje ili odgodu nastave. Srednjoškolska mladež je pred Božić 1915. godine održala priredbu s ciljem skupljanja sredstva za vojne obveznike i njihove obitelji.¹⁸⁶

Banska okružnica je pozvala sve građane u Trojednoj kraljevini da pomognu vojnim invalidima koji su se žrtvovali za domovinu.¹⁸⁷ Nakon oslobođenja Lavova Sušak je bio okićen državnim zastavama da se proslavi taj uspjeh.¹⁸⁸ Ban Skerlec je 10. listopada 1915.

¹⁷⁸ Isto, br. 208 (8).

¹⁷⁹ Isto, br. 227 (8).

¹⁸⁰ Isto, br. 253 (8).

¹⁸¹ Isto, br. 265 (8).

¹⁸² Isto, br. 296 (8).

¹⁸³ Isto, br. 309 (8).

¹⁸⁴ Isto, br. 267 (8).

¹⁸⁵ isto, br. 288 (8).

¹⁸⁶ Isto, br. 303 (9).

¹⁸⁷ Isto, br. 135 (9).

¹⁸⁸ Isto, br. 150 (9).

godine otkrio ploče s novim imenima Bulevarda i trga ispred gimnazije.¹⁸⁹ Bana je dočekalo veliko mnoštvo, a u ime općine ga je dočekao Ante Bačić pošto je načelniku Sabliću umro brat pa je ovaj bio spriječen. Ban je posjetio i Trsat gdje je održana svečana misa. Nakon toga se spustio do gimnazije kraj koje su otkrivene mramorne ploče s novim nazivima. Nakon toga je svirala državna himna, ali i „Lijepa naša“, te je potom ban posjetio gimnaziju. Svečani ručak je bio u restoranu na kupalištu „Jadran“, a nakon toga je ban otišao u Rijeku gdje je prošetao Korzom i večerao u hotelu „Deak“. Navečer se uputio nazad za Zagreb. U studenom 1915. godine prihvaćeno je postavljanje „Željeznog mornara“ u paviljon ispred ljekarne Sušanj, a trg bi se imenovao po Svetozaru Borojeviću.¹⁹⁰ Osnovano je Društvo za pripomoć hrvatskim ratnim invalidima na Sušaku koje je preuzelo ulogu izrade ovoga kipa.¹⁹¹ Pučanstvo je pozvano da ovaj kip okuje s čavlima te su cijene čavala sljedeće: zlatni čavao 10 kruna, srebrni 5 kruna, bakreni 1 kruna, željezni 20 filira i maleni (za djecu) 10 filira. Spomen-kip će se nalaziti u paviljonu koji će imati oblik trsatske kule, a svečano bi se otkrio 2. prosinca te bi bio predan ratnom muzeju na čuvanje.

Organiziranje svečanosti i manifestacija kojima se davala potpora Monarhiji pokazuje kako je Sušak koristio svaku priliku da pokaže svoju odanost vladaru i državi. Preimenovanje ulica i trgova te skupljanje priloga za vojsku su u ratnim vremenima bili najbolji pokazatelj privrženosti i odanosti.

2.5. Školske prilike

Povijest suvremenog školstva na Sušaku počinje 1875. godine. Zahvaljujući načelniku Marijanu Derenčinu otvara se osnovna škola.¹⁹² Četiri godine kasnije je otvorena djevojačka osnovna škola. Cilj je bio što više se udaljiti od „štetnog“ riječkog utjecaja pošto je u Rijeci prevladavalo autonomaštvo. U borbi za što bolje pozicioniranje Sušaka kao hrvatskog školskog središta se težilo otvoriti sve onodobne važne školske ustanove. Tako je 1889. pokrenuta šegrtska škola.¹⁹³ Cilj je bio obrazovati učenike koji će raditi u obrtima, a kasnije možda i pokrenuti svoje vlastite obrte. Hrvatska gimnazija se iz Rijeke preselila na Sušak te je

¹⁸⁹ Isto, br. 244 (9).

¹⁹⁰ HR DARI – 542, 175, 10. studenog 1915., t.9.

¹⁹¹ *Riečki novi list*, br. 265 (9).

¹⁹² Rački, Andrija, Povijest grada Sušaka, 1990., str. 148.

¹⁹³ Isto, str. 150.

u sklopu nje 1913./14. godine se otvorila tzv. realka, koju upisuje 64 učenika.¹⁹⁴ Godine 1910. je osnovana trgovačka akademija, a 1914. godine je održana prva matura.¹⁹⁵ Školske godine 1910./11. je otvoren peti razred liceja koji je 1917. prerastao u žensku realnu gimnaziju.¹⁹⁶ Vidljivo je da se Sušak borio da zadrži mlade pod svojim okriljem te da ne doživi gubitak školovane i stručne snage. Izuzev samoga Sušaka općina se brinula i o okolnim mjestima koja su spadala pod njezinu ingerenciju.

Na Podvežici se osniva nova škola te se razmišlja o nabavi novog školskog namještaja i izgradnji ogradnog zida za koji se traži nova procjena troškova projekta jer trenutačni je bio preskup.¹⁹⁷ Nadalje je bilo odlučeno da će se troškovi održavanja škola u Dragi te obje Kostrene (sv. Lucija i sv. Barbara) prenijeti s mjesnih zajednica na općinu, a novac koji su do sada te zajednice uložile u održavanje refundirati.¹⁹⁸ Proveden je izbor školskog odbora za školu na Podvežici i Dragi.¹⁹⁹ Određeno je da župnik s Trsata dobiva godišnju plaću u iznosu od 200 kruna pošto je postao novi vjeroučitelj školi na Podvežici.²⁰⁰ Na mjesto učitelja je postavljena Andjela Glavan za koju je istaknuto da je rođena na Podvežici te da jako dobro poznaje prilike na tom području.²⁰¹ Isto tako je odbijen prijedlog županije da se zbog otvaranja nove škole ona na Trsatu reducira na dvogodišnju.²⁰² Županija će kasnije opet slati ovakav zahtjev, ali ga općina svaki puta odbije. Novine su isto objavile članak u kojemu iznose razloge protiv ovoga zahtjeva.²⁰³ Područje koje pokriva trsatska škola je bilo veliko i nije se trebalo brinuti za gubitak polaznika zbog otvaranja škole na Podvežici. Osim brige za osnivanje novih škola poduzele su se radnje za obnavljanje starih. Tako je prihvaćena ideja rekonstrukcije trsatskih škola prema nacrtima arhitekata iz Zagreba, ali je bilo potrebno da troškove obnove ponovno procjeni općinski inženjer koji treba uzeti u obzir i izgradnju kanalizacije.²⁰⁴ Zbog opterećenosti blagajne općina je uputila dopis vladi u kojemu moli da se nju oslobodi troškova uzdržavanja trgovačke akademije koji bi trebali iznositi 2.000 kruna.²⁰⁵

¹⁹⁴ Isto, str. 157.

¹⁹⁵ Isto, str. 158.

¹⁹⁶ Isto, str. 159.

¹⁹⁷ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.11.

¹⁹⁸ Isto, t.12.

¹⁹⁹ Isto, t.14.

²⁰⁰ Isto, t.26.

²⁰¹ HR DARI – 542, 174, 25. kolovoza 1914, t.15.

²⁰² HR DARI – 542, 174, 18. srpnja 1914, t.3.

²⁰³ *Riečki novi list*, br. 172 (8).

²⁰⁴ HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.30.

²⁰⁵ Isto, t.42.

Iako je županija tražila smanjenje broja razreda na Trsatu za područje samog Sušaka je preporučeno općini da se na Sušaku izgradi još jedna školska zgrada te je općina pohvaljena za dosadašnji napor uložen u obrazovanje.²⁰⁶ Cilj ulaganja u obrazovanje je svakako bilo intelektualno uzdizanje stanovništva i osposobljavanje radne snage. Tako je primjerice za prelazak u više razrede liceja bilo potrebno položiti ispite iz hrvatskog, njemačkog i francuskog jezika te matematike. Navode se podaci o sastavu polaznika škola na Sušaku za školsku godinu 1913./14.²⁰⁷ Nižu pučku djevojačku školu je polazilo 420 učenica od toga 165 (39%) rođeno na Sušaku, višu djevojačku školu je polazilo 240 i od toga 90 (38%) rođeno na Sušaku. Dječaćku pučku školu je polazilo 201 (40%) osoba rođena na Sušaku od 497 ukupno učenika. U ove škole je išlo 350 djece rođene u Rijeci. Dakle, ako se pogleda sastav učenika prema mjestu rođenja dolazi se do podatka da je 40% rođeno na Sušaku, 40% u Rijeci, a ostali 20% negdje drugdje. Ovo pokazuje da u Rijeci žive hrvatske obitelji koje zbog nemogućnosti obrazovanja svoje djece na materinjem jeziku šalju svoju djecu na Sušak, a isto tako postoji i značajno doseljavanje stanovništva pošto 1/5 učenika nije rođena ni na Sušaku ni u Rijeci. Rezultati na kraju školske godine su bili sljedeći: dječaćku školu je, kako se u zapisniku navodi, s „odlikom“ završilo 151 učenik, s „prvim redom“ 267, „nema uspjeha“ kod 48 dok ih je neispitano 20; najvišoj djevojačkoj školi je bilo ukupno 660 učenica od kojih je 239 završilo s „odlikom“, 317 s „prvim redom“, 43 „nemaju uspjeha“, 16 ih je neispitano, a 19 ide na popravak.²⁰⁸ Sama viša djevojačka škola ima 1.345 učenica s 29 nastavnika.²⁰⁹ Završni ispit za učiteljice je polagalo pet djevojaka od toga 1 s „odlikom“ i 4 s „prvim redom“, a ispit iz latinskog, koji je potreban za daljnje školovanje su položile 6 djevojaka s „odlikom“ i 4 s „prvim redom“.²¹⁰ Osim redovne nastave otvoreni su bili i razni tečajevi za usavršavanje ili dodatnu naobrazbu stanovništva. U rujnu 1914. godine je izašla obavijest da se pokreće trinaesti po redu trgovački strukovni tečaj „Mercur“.²¹¹ Pokrenut je slikarski i risarski tečaj kod profesora Bauera.²¹² Početkom listopada 1914. godine izlazi vijest da srednje škole na Sušaku još nisu počele s nastavom dok je u susjednoj Rijeci nastava započela.²¹³ Par dana kasnije su roditelji polaznika sušačke gimnazije pozvani na sastanak oko daljnjeg pohađanja škole.²¹⁴ Izražava se zabrinutost zbog neorganiziranja nastave. Iako je u sušačkoj gimnaziji

²⁰⁶ HR DARI – 542, 174, 15. rujna 1914, t.2.

²⁰⁷ Isto, t.2.

²⁰⁸ *Riečki novi list*, br. 157 (8).

²⁰⁹ Isto, br. 157 (8).

²¹⁰ Isto, br. 158 (8).

²¹¹ isto, br. 216 (8).

²¹² Isto, br. 254 (8).

²¹³ Isto, br. 238 (8).

²¹⁴ Isto, br. 245 (8).

par soba pretvoreno u bolnicu za prihvatanje ranjenika to još uvijek ne sprječava organiziranje nastave jer se ranjenici mogu preseliti u lazaret pa bi nastava mogla početi. Na kraju je donesena odluka hrvatske vlade u kojoj je propisano da se učenici svih srednjih škola upišu kao da privatno pohađaju nastavu te da se na taj način započne sa školskom godinom.²¹⁵ Trgovačka akademija se nije izrijekom uključena u ovu odredbu pa se očekuje to posebno riješiti. Odlučeno je da početak godine svih razreda gimnazije i prva dva razreda realke bude 22. listopada.²¹⁶ Od učenika se očekuje da se primjereno ponašaju. Hrvatska vlada je na kraju donijela zaključak da se školska godina redovito počne održavati od 16. studenog za sve srednje škole na Sušaku, uključujući i trgovačku akademiju.²¹⁷ U škola je bilo naloženo u ožujku 1915. godine da se kupe nove njemačke gramatike.²¹⁸ Navedeni razlog da stare više ne valjaju nije dovoljno objašnjen jer u trenutku dok vlada oskudica s osnovnim životnim potrepštinama i cijene svakodnevno rastu kupnja novih gramatika se čini nerazumnom. Službeni stav škola je bio da takve naredbe nisu izdane. Roditelji su u lipnju 1915. godine pozvali nižu pučku školu i višu djevojačku školu da završe s nastavom.²¹⁹ Sve druge škole su imale neredovitu nastavu ili su ranije završile školsku godinu, a jedino ove dvije škole koje su startale redovno još uvijek održavaju nastavu. Osjeća se strah roditelja pošto nakon objave rata s Italijom postoji opravdana bojaznost da će talijanska mornarica napasti Rijeku kao veliki i važni lučki grad, a Sušak bi se ovdje našao kao kolateralna žrtva.

Općina nije bila u mogućnosti ulagati u izgradnju još jedne školske zgrade pošto samo na plaće učitelja troši 15.000 kruna, a postoje još i drugi troškovi vezani uz rad škola. Stoga se preporučilo višoj djevojačkoj školi da se obrati vladi za sredstva potrebna za proširivanje škole.²²⁰ U novinama je izašao poduži članak o položaju ženskog liceja na Sušaku.²²¹ Izražava se zabrinutost o budućnosti ove školske ustanove pošto u Rijeci Mađari ulažu znatna sredstva da bi se ojačale škole za djevojke. Zahtjeva se intervencija Zagreba da se na Sušaku ustroji osmogodišnja ženska škola koja bi bila u rangu realne gimnazije jer učenica ima dovoljno. „Sušačku realnu gimnaziju je polazilo 378 učenika, 69 ih je rođeno u Rijeci, od kojih su 59 položili s izvrsno sposobnim uspjehom, 188 sposobnim, 43 nesposobna, 72 za sada nesposobna i 16 neklasificirani; istovremeno trgovačku akademiju je polazilo 106 učenika, 10 rođeno u Rijeci, 50 čiji roditelji žive na Sušaku ili Rijeci i 57 izvana, od kojih je 9 prošlo s

²¹⁵ Isto, br. 250 (8).

²¹⁶ Isto, br. 254 (8).

²¹⁷ Isto, br. 271 (8).

²¹⁸ Isto, br. 65 (9).

²¹⁹ Isto, br. 141 (9).

²²⁰ HR DARI – 542, 174, 15. rujna 1914, t.3.

²²¹ *Riečki novi list*, br. 159 (8).

odlikom, 75 s uspjehom prvoga reda, 1 drugoga reda, 21 je završio na popravnom i 1 nije ispitan.²²² U najgorem slučaju može se organizirati nastava u dvije smjene tako da djeca iz udaljenijih naselja dolaze prijepodne, a djeca koja žive u blizini dolaze poslijepodne.

Pozvalo se obrtnike da prihvate šegrte koji polaze šegrtsku školu na Sušaku.²²³ Ako poslodavci ne budu savjesno trenirali šegrte onda će oni završiti školu s nedovoljnom stručnošću te će se to kasnije odraziti na cijelo društvo pošto će njihovi proizvodi biti lošije kvalitete od onoga kakvi bi trebali biti. Školovanje je jedini način da se djecu zaštiti od poroka i skretanja u mutne poslove. Ovakva i slična razmišljanja su novine svake godine pred početak nastave objavljivale za šegrtsku školu. Za školsku godinu 1915/16. su imale slogan: „Dižite škole, djeca vas mole!“²²⁴ Krajem 1915. godine se raspravljalo o budućnosti šegrtske škole na Sušaku i njegovih 155 učenika.²²⁵ Nova školska godina za njih počinje 3. siječnja 1915. godine.²²⁶ U niži dio je bilo upisao 23 šegrta, a u viši ostatak s time da je 38 upisano u prvi razred, 47 u drugi i 47 u treći razred. Većina poslodavaca kod kojih su šegrtri prolazili praksu je bila mobilizirana pa samim time šegrtri nisu mogli biti osposobljavani za rad. Prijedlog je bio da u ograničenom broju sati šegrtri polaze nastavu samo nedjeljom. Općina je prvenstveno predlagala obustavu rada škole, iako je prihvatila ideju ograničenog broja sati. Ključno je bilo da se spriječi odlazak učenika na školovanje u Rijeci jer je tamo šegrtska škola normalno radila. Postojala je bojaznost da će doći do odnarođivanja mladih ljudi.

Općina je zatražila odgodu oko donošenja odluke za preseljenje zidarske škole iz Crikvenice na Sušak.²²⁷ U slučaju da prihvate preseljenje općina bi trebala financijski osigurati sredstva za uređenje prostorija za tri razreda, ogrjev i podvornika dok bi ostalo bilo na teret vlade. Vlada je zamoljena da pomogne oko pronalaska prostora za žensku stručnu školu koju bi za početak polazilo 25 učenika.²²⁸ Bilo je odbijeno tiskanje godišnjih školskih izvješća jer bi se za taj posao trebalo izdvojiti 1.000 kruna.²²⁹ Općina je s druge strane mogla obećati da će platiti troškove gradnje škole na Podvežici, ali tek kad se uklone uočeni nedostaci.²³⁰ Dodatni problemi su bili mobilizacija nastavnika jer je preostalo nastavno osoblje moralo povećati svoju satnicu. Općina je tražila da se nastavnik Tomislav Kekić

²²² Isto, br. 160 (8).

²²³ Isto, br. 205 (8).

²²⁴ Isto, br. 203 (8).

²²⁵ HR DARI – 542, 175, 21. prosinca 1915, t.2.

²²⁶ *Riečki novi list*, br. 311 (8).

²²⁷ HR DARI – 542, 174, 10. ožujka 1915, t.4.

²²⁸ HR DARI – 542, 175, 10. studenoga 1915, t.11.

²²⁹ HR DARI – 542, 175, 26. svibnja 1915, t.7.

²³⁰ HR DARI – 542, 175, 23. rujna 1915, t.3.

oslobodi poziva za mobilizaciju, koji je dobio, jer nastavu drži na dvije škole pa se pojavljuje problem zamjene.²³¹ Ne smije se zaboraviti da bi osim plaćanja zamjene općina morala preuzeti brigu o uzdržavanju njegove obitelji što bi bio dodatni teret.

2.6. Borba za bolje sutra

Unatoč ratnom vihoru općinsko zastupstvo je pokušavalo poboljšati položaj Sušaka i uzdignuti ga na status grada. Općinsko zastupstvo je izvješteno da je izaslanstvo predalo banu i predsjedniku Sabora predstavku u kojoj se traži da se Sušak proglasi gradom te da se izgradi željeznička stanica.²³² Zbog lakšeg kontroliranja financijske situacije općina je prihvatila osnivanje općinskog računovodstva koje bi imalo istu ulogu koje ima računovodstvo u gradovima.²³³ Statut računovodstva je potvrđen u prosincu 1914. godine.²³⁴ Do sada je općina imala samo općinsku blagajnu. Sušak je mogao lako ustrojiti ona odjeljenja koja nisu trebala dozvolu Budimpešte. Izgradnja željezničke stanice je uvijek zapinjala na Kraljevskom ugarskom ministarstvu trgovine koje je slalo negativan odgovor na zahtjeve Modruško-riječke županije.²³⁵ Osim toga postojao je još uvijek spor oko zemljišta na Delti između Sušaka i Rijeke jer je ugarskoj željeznici trebao prostor za širenje skladišta i željezničkih instalacija. Ugarsko ministarstvo trgovine tvrdilo je da je izgradnja stanice na tom području problematična iz više razloga.²³⁶ Prvo, broj teretnih vlakova bi se morao smanjiti. Drugo, ako bi se putnički vlakovi zaustavljali na Sušaku onda bi moglo doći do nesreće. Treće, došlo bi do poremećaja u voznom redu jer se ponekad organiziraju izvanredne vožnje koje bi ova stanica viška ometala.

Također je bila predložena, u srpnju 1914. godine, izgradnja hrvatskog kazališta na Sušaku.²³⁷ Trebalo se skupiti 500.000 kruna za gradnju toga zdanja. Istaknuto je bilo da bi ova građevina bila od presudnog značaja za Hrvate jer bi se na taj način mogao sačuvati hrvatski duh, a ujedno pomoći mladim generacijama da se kulturno uzdignu i preuzmu zaštitu hrvatskog identiteta. Unatoč svim lošim pokazateljima Sušak se grčevito borio da što više

²³¹ HR DARI – 542, 175, 21. prosinca 1915, t.6.

²³² HR DARI – 542, 174, 8. srpnja 1914, t.2.

²³³ Isto, t.28.

²³⁴ HR DARI – 542, 174, 23. prosinca 1914, t.13.

²³⁵ HR DARI – 542, 174, 12. listopada 1914, t.9.

²³⁶ *Riečki novi list*, br. 252 (9).

²³⁷ Isto, br. 164 (8).

poboljša svoj položaj i postane neovisan od Rijeke. Nažalost stanje na Sušaku se nije moglo značajnije poboljšati dokle god je dirigentska palica bila u Budimpešti.

Zaključak

Sagledavajući cjelokupnu situaciju na Sušaku od kraja lipnja 1914. te tijekom 1915. godine jasno je da na Sušaku ratne prilike uvelike oblikuju život njegovih stanovnika. Minus u općinskoj blagajni izazivao je velike poteškoće u financiranju i servisiranju brojnih općinskih obveza. Početak rata je dodatno povećao deficit općine koja je unatoč lošem stanju pokušala koliko koliko pomoći svojim stanovnicima. Susjedstvo grada Rijeke je više odmagalo nego pomagalo pošto je Rijeka uživala zaštitu ugarskih vlasti te se u svakoj prilici moglo vidjeti kako je život u Rijeci bio bolji, nego na Sušaku. Osim tih, općih ratnih teškoća koje su bile zajedničke svim krajevima postojale su i specifične koje su pogađale Sušak. Rijeka Mađarima nije služila samo za pobjedu na gospodarskom polju, nego je imala ulogu odnarođivanja Hrvata te slom hrvatske nacionalne svijesti. Političko vodstvo Sušaka je unatoč skromnim prihodima činilo sve što je u njegovoj moći da se poboljša položaj stanovništva. Isplaćivani su dodaci na plaću, novčana pomoć obiteljima mobiliziranih vojnika te su davane porezne olakšice gospodarstvenicima. Pisane su i slane brojne molbe s ciljem senzibiliziranja županije i države za gospodarski razvoj općine. Ulagalo se u obrazovanje i osnivanje institucija koje bi spriječile iseljavanje stanovništva te smanjenje razlika između Sušaka i Rijeke.

No, borba Sušačana za poboljšanje uvjeta života na Sušaku i u ratnim prilikama bila je poput borbe protiv vjetrenjača. Ipak, ta je tvrdoglavost i upornost pokazala da ovdašnji ljudi nisu spremni pristati na poraz. Njihovu primorsku narav, prkos je obilježila svijest koja je uvijek gledala prema naprijed, u budućnost, te ju sigurno nikakvi neprijateljski nastrojani elementi nisu mogli pokolebati pa čak iako su iza sebe imali cijelu ugarsku vladu. Svi oni koji su pokušali mačem ili ucjenama slomiti hrvatski duh na Sušaku u tome nisu imali uspjeha. Iako su ratne prilike oslabile duh Sušačana, nikada ga nisu do kraja uništile. Stoga ne treba čuditi da se Sušak nalazi u sklopu Hrvatskog primorja koje je, uz Hrvatskog zagorje, jedino kroz sve stoljetne nedaće uspjelo sačuvati atribut hrvatski.

Literatura

a) Knjige

Bartulović, Željko, *Sušak 1919.-1947.: državnopravni položaj grada*, Rijeka, 2004.

Dukovski, Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća I. dio*, Zagreb, 2005.

Povijest Rijeke, Skupština općine Rijeka i Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988.

Strčić, Petar et al., *Novi list 1900. – 2000.*. Rijeka, 1999.

Rački, Andrija, *Povijest grada Sušaka*, Rijeka, 1990.

b) Arhivska građa

HR DARI – 542 (JU-18), Zapisi sjednica od 4. studenog 1912. do 6. svibnja 1915., 174.

HR DARI – 542 (JU-18), Zapisi sjednica općinskog zastupstva u Sušaku od 28/5 do 19/4 1916., 175.

c) Novinski prilozi

Riečki novi list (Rijeka), od 1.srpnja 1914. do 19. prosinca 1915., br. 155 (8) - 303 (9).